

– Hakemli Makale –

TELİFAT DÖNEMİ TECVİD ÂLİMLERİNDEN MEKKİ B. EBİ TALİB VE ABDÜLVEHHAB B. MUHAMMED EL-KURTUBİ PERSPEKTİFİNDEN TEŞDİD, TELYİN, TAHFİF TERİMLERİNE BİR BAKIŞ

Ali ÇİFTÇİ

Dr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi A. K. İlahiyat Fakültesi
Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kiraat İlmi Anabilim Dalı
aciftci@erbakan.edu.tr

Öz

Tecvid ilminin de diğer ilimler gibi kendine has terimleri vardır ki bunlar med, idgam, mahreç, ihfa, izhar, iklab, teşdid, telyin ve tahfif gibi kavramlardır. Sonraki dönem tecvide dair eser kaleme alan bir çok alimin idgam konusu altında ele almaya çalıştığı konuyu klasik dönem alimleri teşdid/müşedded başlığı altında incelemeye çalışmışlardır.

Mekki b. Ebi Talip (ö.437/1045) er-Riaye adlı eserinde “el-Müşeddedat” başlığı altında konuyu işlemiş, Mekki'den sonra gelen Endülüslü tecvid alimi Kurtubî'de(ö.461/1068) el-Mudih fi't-Tecvid adlı eserinde teşdid başlığı altında idgam ve idgamın sonucu olarak ortaya çıkan şeddeli harf, ve bu harfte meydana gelen teşdidi sınıflara ayırmıştır. Aynı kelimedede ve ya iki ayrı kelimedede oluşan idgamda gunne sıfatı yok ise bu teşdidin tam ve mükemmel olduğu, fakat idgam eyleminde gunne sıfatı taşıyan harfler bulunuyor ise, bu teşdidin nakıs bir teşdid olduğu hem Mekki hem de Kurtubi tarafından kabul edilmiştir.

Ra harfinin telaffuzundaki zorluk nedeniyle bu harfin şeddeli olma durumundaki telaffuzuna dikkat çekilmiş, bu harfteki tekrar sıfatının gizlenmesi şartıyla doğru bir telaffuzun gerçekleşeceği konuları üzerinde durulmuştur. Teşdid kavramının zıttı olarak tecvid alimleri telyin, tahfif terimlerini kullanmışlar, med harfi konumunda olan 'vav' ve 'ya' harflerinin kendilerinden sonra gelen harekeli 'vav' ve 'ya' harfinde idgam edilmemesini de telyin, tahfif kavramı ile izah etmişlerdir.

Bununla birlikte daha çok yaygın olan kavramın idgam olduğu da bir gerçektir ki, hem dil bilimciler hem de tecvid bilginlerinin çoğu bu kavramı tercih etmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: tecvid, idgâm, teşdîd, el-Kurtubî, el-Mekki

A GLANCE AT THE TERMS OF TASHDĪD, TALYĪN AND TAKHFĪF FROM THE PERSPECTIVE OF MAKKĪ BĪN ABĪ TĀLĪB AND 'ABDULWAHHĀB BIN MUĤAMMAD AL-KURṬUBĪ AS TWO SCHOLARS OF TAJWĪD FROM THE CLASSICAL AGE OF ISLAM

The science of tajwīd has its own special technical terms such as madd, idghām, makhraj, ikhfā, izhār, iqlāb, tashdīd, talyīn, and takhfīf. The subject that has been discussed by many tajwīd scholars of later generations under the title of idghām was addressed by the scholars of classical period under the heading of tashdīd / mushaddad.

Makkī bin Abī Ṭālib (d. 437/1045) discussed the subject in his al-Ri'āya under the heading of "al-mushaddadāt", and after him, the Andalusian scholar of tajwīd al-Qurṭubī (d. 431/1068) classified in his al-Mūḍih fī al-Tajwīd under the heading of "tashdīd" the cases of tashdīd that rise as a result of idghām. If there is no quality of ghunna in the case of idghām that forms in the same word or in two distinct words, that case of tashdīd is complete and perfect; however, if there are letters with the quality of ghunna in the act of idghām, that is a case of imperfect tashdīd, a point that is acknowledged by both al-Makkī and al-Qurṭubī.

Due to the difficulty lying in the articulation of the letter "r", an attention has been called to the way it is articulated when it is in the mushaddad position, emphasizing that an accurate articulation of this letter is only possible if its repetitive quality (ṣifah al-takrīr) is concealed. The scholars of tajwīd employed as the opposite of tashdīd such terms as talyīn and takhfīf, referring as talyīn and takhfīf to the case in which the letters "wāw" and "yā" that occur as the letter of madd are not inserted in the vowel (muḥarrik) "wāw" and "yā".

Nevertheless, the term idghām has been more frequently used because both linguists and scholars of tajwīd preferred it.

Keywords: tajwīd, idghām, tashdīd, al-Qurṭubī, al-Makkī

GİRİŞ

Kur'an'ın doğru, hatadan uzak bir şekilde okunmasını, yapılan hataların düzeltilme yollarını öğreten tecvid ilminin kökleri Hz. Peygamber'in kendisine vahyolunan ayetleri okumaya başladığı zaman dilimine kadar uzanır. Zira Hz. Peygamber (sav) inen ayet ve sureleri Arap dilinin selikasıyla doğru ve akıcı bir şekilde okuyordu. Ameli tecvidin Kur'an okurken uygulanış biçimi, bizzat Hz Peygamberi'in fem-i saadetlerinden ayetlerin okunması esnasında ortaya konuluyordu. Hz Peygamber'in nasıl Kur'an okuduğuna dair hadis mecmualarında yer alan rivayetlerde, Rasûlullah'ın kiraati harf harf idi. Yani tane tane dura dura okurdu¹ ifadeleri yer almaktadır.

Sahabilerde Kur'an'ı Hz. Peygamber'n okuduğu şekilde okumaya çalışıyorlardı. Aralarında Kur'an'ı okuma ve okutma konusunda mahir olanlar vardı. Ebu'd-Derda, Muaz b. Cebel, Abdullah b. Mesud, Ebu Zeyd gibi sahabeler Kur'an okutma işinde önde gelen şahsiyetlerdi.² Bu kişiler Kur'an öğretiminde sorumluluk üstlenmişler, kendilerinden sonra muallimlik yapacak kapasitedeki insanları yetiştirmişlerdir. Kur'an okurken med, kasr,

¹ Tirmizi, Ebu İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizi (ö.279/892) *Camiut-Tirmizi*, Darus-Selam I. Baskı, Riyad 1999, Fedailül Kur'an, 23 H.no.: 2923

² Buhari, Fedailul Kur'an, 25-71

hareke, mahreç gibi konularda yapılan hatalar o günün bilenleri tarafından düzeltilmiştir. Medine'ye dışardan gelip yerleşmek isteyenler, buraya yerleşmenin şartı olarak Kur'an'ı doğru ve güzel okuyan kimselerden öğrenmeye mecbur tutuluyordu.³

İslamiyet günden güne Arap yarımadası dışına doğru yayılıyor, sınırlar genişliyor Arap olmayanların çoğu islama giriyordu. İslamı kabul edenler Kur'an'ı okumaya çalışıyorlar fakat bunların dili Arapça olmadığı için okuyuşta hatalar (lahn) meydana geliyordu. Emeviler döneminde bu hatalı okuyuşların önüne geçmek için çalışmalar yapıldı. Ebu'l Esved ed-Düeli (ö.69/688) i'rap hatalarının önüne geçmek için hareke yerine onu temsil eden noktalar koydu. İnsanlar bu çalışmayla zamme, kesre, fetha gibi hareketleri ve tenvini tanıır hale geldi. Nasr b. Asım el-Leysi (ö.89/708) de bizzat harflere nokta koydu. Onun bu hizmeti Kur'an'ı daha doğru okumaya katkı sağladı. Halil b. Ahmed (ö.175/791) hemze, şedde, revmi ve med harflerinin küçük bir minyatürü olarak zamme, kesre ve fethayı daha belirgin hale getirdi. Bunlarla yetinmeyip harfleri mahreç sırasına göre yeniden dizayn etti. Bundan da anlıyoruz ki tecvid konularının teorik olarak temelleri, hicri ikinci asrın yarısından itibaren atılmaya başlandı.⁴

Bozulan Arap dilinin korunması insanların konuşurken ve yazarken ciddi anlamda hatta yapmaması, Arapçanın kuralları ve harflerin nasıl seslendirileceği, birbirine yakın harflerde nasıl idgam yapılacağı gibi dil ile ilgili konuların ilk dönem eserlerinde yer aldığı görülmektedir. Örneğin Sibeveyh (ö.180/796) in el-Kitab'ında isimler, fiiller, harfler, harflerin mahreçleri, sıfatları, idgam, ihfa, izhar, iklab, imale vb. konular yer almaktadır. Hicri üçüncü asra gelindiğinde filolog el-Müberred (ö.286/900) , Ahfeş-i Evsat (ö.215/830) , Ebu Osman el Mazini (ö.249/863) yi, hicri dördüncü asırda da İbn Düreyd (ö.321/933) , İbn Cinni (ö.392/1002) gibi büyük dil bilimcileri ve eserlerini görüyoruz. Bunların hepsi eserlerinde, tecvid konularını ele almışlar özellikle harflerin seslendirilme çalışması dediğimiz mahreç bölgeleri, harflerin sıfatları ve idgam konularını lehçe farklarını da dikkate alarak irdelemişler, fakat bu konuları ele alırken tecvid terimini kullanmamışlardır.

Hicri beşinci asra gelindiğinde bir kırılma noktası yaşanmış, tecvid konuları Arap dilinin inceliklerinin anlatıldığı eserlerin içinde değil, müstakil

³ Azami, Mustafa (ö.1439/2017) *Vahyedilişinden Derlenişine Kur'an Tarihi* trc: Ömer Türker- Fatih Sevenli, İz yayıncılık, İstanbul,2006,s.99-101

⁴ Bkz. Subhi Salih, *Kur'an İlimleri* Çev. M. Sait Şimşek, Hibaş Yayınları, Konya, ts, s.76-77; Demirci Muhsin, *Kur'an Tarihi*, İfav Yayınları 3. Baskı, İstanbul 2010 ,s. 142-143

olarak tecvid ilmine ait kitaplarda işlenmeye başlanmıştır. Bizzat tecvid kavramını kullanarak bir eser telif eden Mekki b. Ebi Talip (ö.437/1045) *er-Riaye li-Tecvid'il Kiraeti ve Tahkik-i Lafzı't-Tilave* adlı eserini kaleme almıştır. Yine aynı asırda yaşayan Dani (ö.444/1053) *et-Tahdid fil- İtkan-i ve't-Tecvid* adlı eserini telif etmiştir. Verimli bir dönem olan bu asırda tecvide dair bir eserin daha telif edildiğini görüyoruz ki bu da Abdulvehhab b. Muhammed el Kurtubi (ö.461/1068) *el Mûdih fit-Tecvid* adlı eseridir. Endülüslü bu tecvid ve kıraat bilginleri, eserlerinde harfler, harekeler, mahreçler, sıfatlar, idgam, med, teşdid, lahn, vakıf vb. konuları kapsamlı bir şekilde ele almışlardır ve tecvid ilminin ıstılahları ortaya koymaya çalışmışlardır. Nasıl ki her ilmin kendine ait ıstılahları var ise tecvid ilminde kendine has terimleri vardır.

Bundan hareketle Dani, tecvidin bilinmesi iyice anlaşılması için, hareke, sükun, ihtilas, revm, işmam, hemze, teshil, muhakkak, müşedded, muhaffef, memdut, maksur, mübeyyen, müdgam, muhfa, meftuh ve imale gibi kavramların neye delalet ettiği, neleri içine aldığı vb. konuları ele alır. Bu kavramların hem Kur'an okuyucusu hem de Kur'an okutan hoca tarafından iyice bilinmesi ve hazmedilmesi gerektiğine işaret eder.⁵

Tecvid ilmine ve kıraat ilmine dair ıstılahları Kur'an okuyucusunun istifadesine sunan müelliflerden biri de İbn Tahhan (ö.561/165) dir. Yetmişten fazla ıstılahın yer aldığı *Mürşidü'l-Kari ila-Tahkik'i-Mealimi'l-Mekari*, adlı eseri tecvid ilminde önemli bir yer tutmaktadır. Biz bu çalışmamızda tecvid ilminin konuları arasında klasik dönem eserlerinde yer alan, sonraki dönemlerde telif edilen eserlerin bir kısmında yer almayan, bir kısmında da çok az değinilen 'teşdid, tahfif, telyin' terimleri üzerinde durmaya çalışacağız. Bu terimleri incelemeye çalışırken kaynak olarak hicri beşinci asır Endülüslü alimlerin eserlerine birinci planda müracaat edilecek zira orijinal yaklaşımların, bakış açılarının yer aldığı eserler, klasik dönem eserleridir.

Sadece bu asırda telif edilen eserlere müracaat etmekle yetinmeyip daha sonraki asırlarda yazılmış tecvide dair eserlerde kaynaklarımız arasında yer alacaktır. Klasik dönem alimlerin yaklaşımı ile, günümüz tecvid müelliflerinin bakış açılarının bir değerlendirilmesi de yapılacaktır. Şimdi irdelemeye çalışacağımız terimlerden teşdid terimi üzerinde durmaya çalışalım.

⁵ Dani Osman b. Said (ö.444/1053) *et-Tahdid fi'l İtkani vet-Tecvid*, thk.Ganim,Kadduri el Hamed, Daru Ammar, Amman (Ürdün) 2000, s.95

I-Lügavi Yönden Teşdid Kavramı

Ş-D-D maddesinden türetilmiş olan bu kelime sülasi mücerret siygalarından *فَعَلَ-يَفْعُلُ* vezninden *شَدَّ يَشُدُّ* ile *فَعَلَ-يَفْعُلُ* vezninden *شَدَّ يَشُدُّ* şeklinde kullanılır ki, sert, sağlam, kuvvetli olmak, sıkıca bağlamak anlamlarına gelir.⁶ *شَدَّةٌ* kelimesi mastar olarak yardım, cesaret, kahramanlık, gözü kara olmak manalarını da içerir. *شَدِيدٌ* kelimesi sıfatı müşebbehe bir yapıda cesur, yiğit anlamlarına gelir. Cesur ve yiğit adamı Araplar *رَجُلٌ شَدِيدٌ* olarak nitelerler. *شَدِيدٌ* kelimesi aynı zamanda cimri, sıkı ve sertleşmek anlamlarını ihtiva eder ki; 100. surenin 8. ayetinde bu anlamda kullanılmaktadır.⁷ *شَدَّدَ* kelimesi sülasi mezid ve muzaaf bir yapıdan oluşmuştur. Bu kelimenin mastarı *تَفَعَّلَ* kalıbından *تَشَدَّدَ* şeklinde ifade edilir. “Bir şeyi sıkıca bağladım, onu iyice düğümledim.” ifadesi *وَشَدَّدْنَا* cümlesi ile anlatılır. 76. surenin 28. ayetinde yer alan *شَدَّدْتُ الشَّيْءَ* kelimesi de bu anlamı içermektedir.⁸ *إِفْعَالٌ* kalıbında da bu kavram güç, kuvvet anlamında kullanılır. Araplar, bir kadının yanında güçlü bir binek hayvan olunca bunu *أَشَدَّ إِشْدَادًا* ifadesi ile anlatırlar.⁹ Bu kelime *مِفَاعِلَةٌ* müşareket kalıbında tartışma, çekişme, karşı koyma anlamlarına delalet eder ki, *لَنْ يُشَادَّ الدِّينَ أَحَدٌ إِلَّا غَلَبَهُ*, “Hiçbir kimse dinle ölçüsemiz, ona karşı direnemez ve üstünlük sağlayamaz. Zira din onu mağlup eder.”¹⁰ hadisinde bu anlama işaret edilmektedir. *اِفْتِعَالٌ* vezninde de *اشْتَدَّ* kelimesi desteklemek, yardımcı olmak, güçlü olmak, sertlik gibi anlamları barındırır. Bir hadis-i şerifte *اشْتَدَّ* kelimesinin bu anlamını görmekteyiz.

نَهَى عَنْ بَيْعِ الْحَبِّ حَتَّى يَسْتَدَّ

Hz. Peygamber (sav) hububat cinsinden olan (buğday, arpa vs.) ürünlerin olgunlaşmadan, sertleşmeden önceki satışını nehyetti¹¹ hadisinde

⁶ Er-Razi, Muhammed b. EbiBekr b. Abdilkadir (ö. 666/1267) , “*Muhtârû’s-Sıhah*” thk. Halil b. Me’munŞeyha, Dâru’l-Marife, Beyrut, 1426/2005, s. 299; İbnManzur, Cemalüddin Muhammed b. Mükerrrem (ö. 711/1311) , *Lisanü’l-Arap*, DaruSadır, Beyrut, ts. III, 232.

⁷ Halil b. Ahmed (ö. 175/791) , *Kitabü’l-Ayn*, thk. Davud Sellum Süleyman el-Anbeki, Mektebetü Lübnan, Beyrut, 2004, s. 402; İbn Faris, *Mu’cemu’l-Mekayisifî’l-Luga*, Daru’l-Fikir, Beyrut, 1418/1998, s. 522,523; 100, Âdiyat/8 “*Doğrusu o (insan) malı çok sever. Sevdiği için de cimridir.*”

⁸Râgıb el-İsfahani, Hüseyin b. Muhammed, (ö. V./ XI yüzyılın ilk çeyreği) , el-Müfredat fi Garibi’l-Kur’an, thk. M. SeyyidKilani, Beyrut, ts. s. 256; Bkz: İnsan, 76/ 8 “*Biz onları yarattık ve yaratılışlarını/yapılarını sağlam yaptık.*”

⁹Firuzâbadi, Mecdüddin Muhammed b. Ya’kub (ö. 817/) , *el-Kamusu’l-Muhit*, thk. MektebühTahkiki’t-Türas fi Müesseseti’r-Risale, II. Baskı, Beyrut, 1407/1987, s. 372.

¹⁰ Buhârî, İmân 29; İbn Manzur, Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed (ö. 711/1311) , *Lisanü’l-Arap*, Daru Sadır, Beyrut, ts. III, 233; Firuzâbadi, Kamus, s. 372.

¹¹İbnMace Muhammed b. Yezid el Kazvini (ö.275/888) *Sünen-i İbn Mace* thk. M. Fuad Abdalbaki Daru-ihyait’türası’l Arabi, Beyrut 1975, k.ticaret, h.2217; İbn Manzur, *Lisanü’l Arap*, III,232

yer alan **يشدد** kelimesi sert, sağlam, katı gibi anlamlara gelmektedir. Teşdid kavramının lügavi anlamları üzerinde durduktan sonra şimdi bu terimin istilahi/tecvid ilmindeki anlamı üzerinde duralım.

II-Istilahi Anlamda Teşdid

Kur'an öğretimi ile meşgul olanların bilmesi gereken temel kavramları özlü bir şekilde telif eden İbn Tahhan (ö. 561/1165) teşdid kavramını şöyle tanımlar: "Teşdid; harfin fekkedilmesi/çözülmesi ile şekillendirilen tahfifin zıddıdır. Böylece mahalline bitişen harfi telaffuz etmekten ibaret olup, harfin şeddeli olmasından dolayı çözülmenin/birbirinden ayrılmanın zor olmasıdır."¹²

Hamevi' (ö. 791/1388) ve İbnü'l-Cezeri (ö. 833/1429) de teşdid teriminin tanımında İbn Tahhan'ın yorumuna yakın bir izah ortaya koymuşlardır ki,¹³ bu yönüyle İbn Tahhan'ın tarifinin belirleyici bir konumda olduğunu görmekteyiz.

Endülüslü tecvid ve kıraat alimi Abdülvehhab b. Muhammed el-Kurtubi¹⁴ ise teşdid kavramını daha açık bir tarifle şöyle ortaya koymaktadır.

Teşdid: "Aynı cinsten iki harf veya mahreç ve sıfat bakımından birbirine yakın iki harfin peşpeşe gelmesi ve birincisinin sakin, ikinci harfin hareketli olması durumunda birinci harfin ikinci harfe çevrilmesi, böylece dilin iki harfi telaffuz etmek için bir kez harfin mahrecine dayanması, bunun sonucu olarak iki harfin bir defada, -vafketmeksizin ve iki harfin arasında hareke ve revm ile

Abdülbaki, Darulhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut, 1975, K. Ticarat, H. No: 2217.

¹²İbn Tahhan, Abdülaziz b. Ali b. Muhammed es-Sümati (ö. 561/1165) , *Mürşidü'l-Kari ila Tahkik-i Mealimi'l-Mekari*, thk: Hatim Salih ez-Zamin, Mektebetü't-Tabiini, Kahire, 2007, s. 69,70.

¹³ Bkz. Hamevi', Ahmed b. Ömer, Muhammed ebi'r-Rıza (ö. 791/) , *el-Kavaidve'l-İşârat fi Usûli'l-Kıraat*, thk: Abdülkerim b. Muhammed el-Hasen Bekkar, Daru'l-Kalem, Şam, 1406/1986, s. 47; İbnü'l-Cezeri, Ebu'l-Hayr, Muhammed b. Muhammed (ö. 833/1429) , *et-Temhid fi ilmi't-Tecvid*, thk: Ganim Kadduri el-Hamed, Beyrut, 1986, s. 71.

¹⁴ Kurtubi, Abdülvehhab b. Muhammed el-Kurtubi (ö.461/1068) Hayatının çocukluk yılları Kurtuba yakınlarında bir kalede geçmiştir. Yetişkinlik döneminde Şam'a Harran'a Mısır'a ilmi seyahatlerde bulundu. Kıraat ilminde önde gelen isimlerden ders almıştır. Ahmed b. Said b. Ahmed, Ebu'l-Hasan b. Es-Simsar, Ali b. Hufi el-Mısırî hocalarından bazıları bunlardır. El-İknâ' sahibi İbnü'l-Baziş en meşhur talebelerindendir. Ömrünün geriye kalan kısmını Kurtuba'da geçirmiştir. Kurtuba'da döneminin en meşhur kıraat âlimidir. *El Miiftah Fi İhtilâfi'l-Karaatis-Seb'a, el-Müfîd fi'l-Kıraat, el-Veciz fi'l-Kıraat, el Mudîh fi't-Tecvid* onun telif ettiği eserler arasındadır. 461 yılında Kurtuba'da vefat etmiştir. Bkz: Yakut el-Hamevî, *Mu'cemul-Buldân*, Daru Beyrut, 1957; I,336, İbn Beşkuvâl, Halef b. AbdülMelik, *Kitabus-Sıla*, ed-Darul mısıryye, Mısır 1966, I,96 381; İbnü'l-Cezerî, *Gayetun-Nihaye fi Tabakati'l-Kurra*, nşr, Gotherf BERGSTRAESSER, Mektebetül Hanci, Mısır 1351/1932, I, 482-523; İbnü'l-Baziş, *Kitâbu'l-İkna' fi'l-kırâati's-seb'a*, thk. Abdülmecid Katâmiş, Daru'l-fikr, Dimaşk 1403, I, 177, 315, 518.

ayırmaksızın- nutkedilmesidir. Böylece iki harf bir harfin içine katılarak telaffuz ediliyor ve bir harf gibi oluyor. Birbirine katılan iki harfin telaffuzunda iki harf arasına bir zaman/bir süreç de girmiyor. Dil de sadece bu mahrece dayanmış oluyor.”¹⁵ Bu yaptığı tanım ile Kurtubi, idğam terimiyle teşdid terimini aynı kategoride değerlendirmiştir.

Son dönem tecvide dair telif edilen eserlerde bu kavram şöyle tanımlanmaktadır. “**Teşdid**: Bir harfi iki harf mertebesine yükseltmek, bir harfi ikiye katlamak. Şöyle ki kıymet ve değer itibari ile bir harfi iki harf ölçüsünde kılmaktır. Bu teşdid ile oluşan lafızdaki ziyadelik, manadaki ziyadeliğe de işaret etmektedir.”¹⁶

Aynı tanımı yaparak iki harfi, ikinci harfte şeddeli olarak bir harf şeklinde telaffuz etmekten ibarettir” şeklinde yorumlayan Dûserî/Devserî bu tarifle idğama işaret etmekte ve teşdid/müşedded terimini kullanmamakta bu yaklaşımını da İbnü'l-Cezerî'ye isnad etmektedir.¹⁷ Bununla birlikte Dûserî, **Taz'if** kavramı üzerinde durur ve bu kavramın **teşdid** adıyla isimlendirildiğine de işaret eder.¹⁸ Bu yorumdan taz'if teriminin, Teşdid kavramının müradifi olduğunu da anlayabiliriz. Zira bu yaklaşımı ilk dönemin büyük dilbilimcisi Sibeveyh'in yorumunda da görmekteyiz. Sibeveyh der ki: “Bir kelimenin son iki harfi aynı cinsten olur ikisi de harekeli olursa, bu iki aynı harfi ayrı ayrı telaffuz etmek Araplara zor geldi. Zira dillerini önce birinci harf için kaldırıyorlar, tekrar ikinci harf için bir kez daha kaldırıyorlar. Dillerini bir defa kaldırarak iki harfi bir eylemle telaffuz etmek için şedde koyarak bu zorluğu giderdiler. Örneğin دَرٍ kelimesini دَرٌّ, صَرٍّ kelimesini de صَرٌّ şeklinde telaffuz ettiler.”¹⁹

¹⁵ Abdulvehhab b. Muhammed b. Abdilvehhab el-Ensari el-Kurtubi (ö.461/) , *el-Mudh fi't-Tecvid*, thk: Ganim Kadduri el-Hamed, Daru Ammar, II. Baskı, Amman, 1430/2009, s. 139,140; ayrıca bkz: Mekki b. Ebî Tâlib, *er-Riaye*, s. 245

¹⁶ Ömer Halife eş-Şaycı, *el-Mu'cemü't-Tecvidiyyü li-EşheriElfazilmit-Tecvid*, Tsh: İsa el-Masaravi, I. Baskı Kuveyt, 1431/2010, s.81

¹⁷ Dûserî, İbrahim b. Said, *Muhtasarü'l-İbârat li-Mu'cemiMustalâhatü'l-Kıraât*, Daru'l-Hadâra, Riyad, 1429/2008, s. 19.

¹⁸ Dûserî, Mustalâhatü'l-Kıraat, s.47,48.

¹⁹Bkz. Sibeveyh, *el-Kitap*, III 529-530; el Müberred, ebül Abbas Muhammed b. Yezid(ö.286/900) *el-Muktedap*, thk: Abdulhalık el-Udayme, Alemü'l-Kütüp, Beyrut, I, s. 245,246.

Sibeveyh'ten sonra; Basra ve Bağdat dil ekolünün önde gelen temsilcilerinden el-Müberred (ö.285/898) de teşdid kavramını değil 'taz'if kavramını öne çıkarmıştır.²⁰

Lügavi yönden taz'if terimi, teşdid teriminin müradifi olsa da ıstılahi manada daha dar bir anlamı kuşattığını görüyoruz. İstılahi anlamda Taz'if: "Vakıf halinde kelimenin son harfini şeddeli yapmaktır. Şaz bir kıraatte İmam Asım'ın (ö.127/745) Kamer Suresinin 53. ayetindeki "مَسْطَرٌ" kelimesini vakıf halinde 'ra'nın şeddesiyle okuması gibi. Yine şaz bir kıraate örnek olarak İbn Kesir'in (ö.120/738) Hadid Suresi 16. ayetinde yer alan "فَطَالَ عَلَيْهِمُ الْأَمَدُ" cümlesinde yer alan اَمَدٌ kelimesinde vakfettiğinde dal harfini şedde ile okuma gibi.²¹

Lügavi ve ıstılahi anlamları üzerinde durduğumuz 'teşdid' terimini Abdulvehhab b. Muhammed el-Kurtubi'nin "*el-Mudih fi't-Tecvid*" adlı eseri ile Mekki b. Ebi Talip'in *er-Riaye* adlı eserini merkeze alarak, diğer klasik eserlere de müracat ederek tecvid ilmindeki konumu, sınırları, hangi konuların bu başlık altında işlendiği, hangi konuların bu kavramın dışında kaldığı ve bu terimin zıddı olarak hangi kavramın eserlerde yer aldığı gibi konuları işlemeye, çalışacağız.

III. et-Teşdid-i Müfred / el-Müşeddedü'l-Müfred

Mekki b. Ebi Talip (ö.437/1045) Müşeddedat başlığı altında bu konuyu işlemeye çalışır ve aynı kelimede olan teşdidi 'teşdid-i müfred' olarak değerlendirir ve teşdidi şöyle yorumlar: "Kelimenin sülasi yapısında vezin itibariyle şeddeli iki harf mevcut değil iken vezninin değişmesi sebebiyle müşedded hale gelmiştir ki, bunun sonucu olarak telaffuz edilirken şeddeli olan harf vezin itibariyle de müşedded bir şekle girmiştir. Bunun nasıl oluştuğunu şu örnekler üzerinden anlayabiliriz. مَبِيْنَةٌ kelimesinin sülasi aslı مَبِيْنٌ dir. تَفْعِيْلٌ vezninde kullandığımız zaman مَبِيْنٌ şeklinde telaffuz edilir. Kelimede tek bir ي harfi var iken iki ي harfi ortaya çıkmıştır. İki ي harfi şedde ile bir tek ي olarak okunmuştur. İkinci bir misal de عَلَّمَ kelimesidir. Sülasi aslı عَلَّمَ dir. تَفْعِيْلٌ kalıbında telaffuz edilince kelimede tek bir 'ل' harfi mevcut iken iki 'ل' harfi oluşmuş, bu iki 'ل' harfi müşedded bir 'ل' harfi ile telaffuz edilmiştir."²²

²⁰el-Müberred Ebul Abbas Muhammed b. Yezid (ö. 286/900) *el-Muktedap*, thk, Abdulhalık el-Udayme, Alemül Kütüp, Beyrut, t.s I, 245, 246

²¹Düseri, *Mustalâhatü'l-Kıraat*, s. 47,48.

²² Bkz. Mekki b. Ebi Talip el-Kaysi (ö. 437/1045) , *er-Riaye li Tecvidi'l-Kıraati ve Tahkiki lafzi't-Tilave*, thk: Ahmed Hasen Ferhat, Daru Ammar, 5. Baskı, Amman, 2008, s. 245.

Kurtubi de قَطُّ, ثَمَّ örnekleri üzerinden teşdidi şöyle izah eder: “Bu kelimeler aslında قَطُّ ve ثَمَّ şeklinde idi. Bir kelimedede aynı harften iki tane bulunmuş, birinci sakin olan ط harfi ikinci ط harfinin içinde idğam edilmiş ve şedde ile bir tek ط harfi telaffuz edilerek okunmuştur. İkinci kelime olan ثَمَّ kelimesinde de sakin olan birinci م harfi, ikinci م harfinin içinde idğam edilmiş, müşedded bir şekilde tek م harfi olarak telaffuz edilmiştir.”²³Kurtubi ile Mekki'nin örnekleri yapı itibarıyla aynı olmasına rağmen Kurtubi, burdaki teşdidi, “et-Teşdidü'l-Müfred” şeklinde bir tasnife tabi tutmamıştır. Bu isimlendirmeyi yapan Mekki b. Talib'tir.²⁴

el-Müberred (ö.286/900) ve İbn Cinni (ö.392/1002) idğam edilen birinci harf ile (Müdgam) , ikinci harf (Müdgamün fih) arasında onları ayıracak bir hareke, bir engel olmazsa, iki harf şeddeli bir şekilde okunur derler ve قَطُّ-كَمَّ örneklerini verirler ve bu konuyu idğam kavramı ile izah ettiklerini, teşdid/müşedded terimini kullanmadıklarını görüyoruz.²⁵

Aynı kelimedede iki ayrı harfin idğam sebebiyle şeddeli okunmasıyla oluşan teşdid de “teşdid-i müfred” grubuna dahil olur yorumunu yapan Mekki, مَيْتٌ -سَيْدٌ-هَيْنٌ kelimelerindeki şeddeli ي harfinin iki 'ü'dan oluşmadığını birinci harfin sakin و harfi olduğunu هُوَيْنٌ -سُوَيْدٌ-هُوَيْنٌ kelimelerindeki و harfinin ي harfine çevrilerek teşdid ile okunduğunu söylemektedir.²⁶

Mekki devamla aynı kelimedede olmayıp iki ayrı kelimenin peş peşe gelmesi durumunda, birinci kelimenin son harfi ile ikinci kelimenin ilk harfi arasında meydana gelen idğam, “teşdid-i müfred'i” oluşturur ki;

من لَدَنَا دِكْرًا²⁷ من رَيْبِهِمْ²⁸ örneklerinde bu nevi teşdidin olduğunu zikreden Mekki, bu örneklerde oluşan teşdidde okuyucunun bu kelimeleri nutkederken tam, açık ve doyurucu bir teşdidi ortaya koyması gerektiğine de işaret etmektedir.²⁹

Teşdidin daha kapsamlı olarak meydana geldiği, dilcilerin ve tevcid âlimlerinin idğam başlığı altında işlemeye çalıştıkları bu konuyu daha geniş bir şekilde ele almaya çalışacağız.

²³Kurtubi, *el-Mudih*, s. 140.

²⁴Mekki, *er-Riaye*, s. 245.

²⁵el-Müberred, *el-Muktedap*, I, 1917; İbn Cinni, Ebu'l-Feth Osman el-Mevsili (ö. 392/1001) , *Sirru Sinaati'l-İrab*, thk: Hasan Hindavi, Daru'l-Kalem, Dimaşk, 1985, s. 28.

²⁶Mekki, *er-Riaye*, s. 246.

²⁷Taha, 20/99.

²⁸Bakara, 2/5.

²⁹Mekki, *er-Riaye*, s. 243.

IV. Teşdid ve İdğamın İç İçeliği/Birbirine Tedahülü

Harflerin birbirine idğamı farklı şekilde tezahür eder. Aynı cinsten olan harflerin idğamı, birbirlerine mahreç ve sıfat bakımından yakın harflerin idğamı, lam-ı tarifi idğamı ve lam-ı tarifi dışında kalan lamın idğamı gibi.

Biz burada tecvid alimlerinin çoğunun ilk sıraya koyduğu tenvin ve sakın nunun kendilerinden sonraki hangi harflerde idğam edildiği konusuna ve bu idğam sonucu ortaya çıkan teşdidin hangi gruba girdiği gibi konuları ele almaya çalışacağız.

A- Tenvin ve Sâkin Nunun İdğamı ve Teşdidle Olan İlişkisi

Tenvin ve sakın nundan sonra و ve ى harflerinin gelmesi durumunda oluşan idğam, ğunneli idğamdır. Bunun örneklerini aşağıda ki ayetlerde görüyoruz.

مَنْ يَعْمَلْ³⁰ خَيْرًا يَرَهُ³¹ مِنْ وَالٍ³² مِنْ وَلِيٍّ وَلَا وَاقٍ³³ عُدُوًّا وَعَشِيًّا³⁴

Bu misallerde tenvin ve sakın nundan sonra و ve ى harfleri gelmiş, و ve ى harflerinin bizzat kendilerinde ğunne sıfatı olmadığı halde idğam sebebiyle ğunne meydana geliyor ve yine idğam vesilesiyle tenvin ve sakın nun, و ve ى harfine dönüşüyor. Bu dönüşüm tam anlamıyla gerçekleşmiyor. و ve ى dan önceki sakın nunun ğunnesi baki kalarak gerçekleşiyor. Kendisine ğunne sesi ilave edilmiş şeddeli bir و, ve ğunne sesi ilave edilmiş şeddeli bir ى oluşuyor. Kurtubi bu misallerdeki ğunnenin, idğam edilen ن harfinden bâki kalan ğunne olduğunu ileri sürerken Mekki, و veya ى harflerinde ğunnenin olmadığını, idğam sebebiyle sakın ن ve و arasında veya ن ile ى arasında meydana geldiği görüşünü benimser.³⁵ Yani ğunne arada oluşuyor harfin kendisinde oluşmuyor.

Dâni ن ve و harflerinin ى ve و harflerindeki idğamın ğunneli olduğunu, tenvin ve sakın nunun idğamının bâki kalması sebebiyle tam anlamda bir idğamın gerçekleşmediğini, kıraat imamlarının çoğunun ğunneli bir idğamı tercih ettiklerini, İmam Hamze (ö.156/773) nin ğunnesiz idğamı tercih

³⁰ Nisa, 4/123.

³¹ Zilzal, 99/7.

³² Ra'd, 13/11.

³³ Ra'd, 13/37.

³⁴ Mümin, 40/46.

³⁵ Kurtubi, *el-Mudh*, s. 146; Mekki, *er-Riaye*, s. 265.

ettiğini, kendisinin de cumhurun görüşüne katıldığını beyan etmekte ve gunne ile birlikte harfin telaffuz edilmesi durumunda oluşan teşdidin mütemekkin/tam anlamda yapılan bir teşdid olmadığını, bir alt mertebede teşdidin gerçekleştiğine de parmak basmaktadır.³⁶Dani'den önce kıraat ilmine dair eser veren İbn Mücahid (ö.324/938) de Hamze'nin ravisi Halef (ö.229/843) in gunnesiz idğam ile okuduğunu nakleder.³⁷

İbnü'l-Cezeri (ö. 833/1429) de ğunne bulunan idğam sebebiyle oluşan teşdidin nakıs bir teşdid olduğunu ileri sürerek³⁸ kendisinden önceki tecvid alimlerinin görüşlerine katıldığını ima etmektedir.

Bir dilbilimci olarak Sibeveyh (ö. 180/796) de, ı harfinin , ve ı harflerindeki idğamına temas eder ve bu idğamın hem ğunneli hem de gunnesiz olabileceğine dikkat çeker.³⁹ Sibeveyh bu yaklaşımıyla kıraat imamlarının ihtilaflarına da yer vermiş olmaktadır.

Hicri II. asırda telif edilen ve Arap diline dair yazılan eserlerde tecvid ilmine dair bazı kavramların yer aldığını görüyoruz. Filologlar, Arap dilinin konularını anlatırken ihtiyaç duyulan terimlere yer vermişler, bu terimleri ortaya koyarken tecvid ilminin konularını izah etme sâikiyle yapmamışlardır.

Kurtubi; tenvin ve sakin nun harfinin , ve ı harflerinde niçin idğam edildiğini, ğunnenin bu idğamda neden muhafaza edildiği konusunu dil felsefesi üslubuyla şöyle anlatır: “Bir kimse ğunne ile birlikte ğunneyi koruyarak idğam fiilini gerçekleştirmek isterse idğam edeceği harfte de bir meziyet (onu diğerlerinden ayırıcı bir özellik) bulunursa o harfin idğamı mümkün değildir. Nun harfinin bizzat kendisinde ğunne sıfatı bulunmaktadır. Ğunne de geniz kovuğundan çıkan bir sestir ve bu da harfe tabidir/harfle birlikte ortaya çıkar. Nun ile ona yakın olan harfler ki bunlar , ile ı harfleridir. ‘Vav’ ve ‘ya’nın ‘nun’ harfine yakınlığı ile ı harfindeki ayırıcı özellik olan gunne, idğam esnasında bir araya gelmiş, ı harfi , ile ı harflerini kendine doğru cezbetmiştir. Bu yakınlıktan dolayı ı harfi, , ile ı’da idğam edilmiştir. Ancak gitmesi idğamı engelleyen meziyetin korunması şartıyla ki bu meziyet

³⁶ ed-Dâni, Ebu Amr Osman b. Said (ö. 444/1053) , *et-Taħdid fi'l-İtkani ve't-Tecvid*, thk: Ganim Kadduri el-Hamed, Daru Ammar, I. Baskı, Amman, 1421/2000, s. 113, 114.

³⁷ İbn Mücahid, Ebubekir Ahmed b. Musa et-Temîmî, *Kitabüs-seb'a fi'l-Kıraat*, thk. Şevki Dayf, Dâru'l-meârif, Üçüncü basım, Kahire ts., s.127.

³⁸İbnü'l-Cezeri, Ebu'l-Hayr Muhammed b. Cezeri (ö. 833/1429) , *et-Temhid fi ilmi't-Tecvid*, thk: G. Kadduri el-Hamed, I. Baskı, Beyrut, 1407/1986, s. 216,217.

³⁹Sibeveyh, Ebu Bişr Osman b. Kanber (ö. 180/796) , *Kitabü Sibeveyh*, thk: Abdüsselam Harun, Mektebetü'l-Hancı, Kahire, 1408/1988, IV, s. 453.

de ğunnedir. Sanki tecvid alimleri ve dilbilimciler ğunnenin tamamen yok edilmesini hoş karşılamadıkları için ğunnenin idġam esnasında bulunmasını sağlayacak bir yol bulmuşlardır.⁴⁰

Dilbilimciler ve tecvid alimlerinin yorumlarından hareketle Şu sonuca varabiliriz: Tenvin ve sakin nun, و ile ى harflerinde idġam edilince harekeli ve bir tane olan و harfi iki vav Őekline dđnüşüyor. Birincisi ى harfinden dđnüşen و, ikincisi de ى harfinden sonra gelen kelimenin başındaki و harfi. Bu ikisi müşdeded bir Şekilde okunuyor. Ama kendisinde ğunne sıfatı bulunmayan iki tane و harfinin teşdidinde Şeklinde olmayıp, ğunne sesiyle birlikte telaffuz edilen müşdeded bir و harfi ortaya çıkmış oluyor. Bu sebeple idġam edilen ى, diġer harf olan (و) harfinin içinde tamamen kaybolmayınca nakıs bir idġam ve nakıs bir teşdid oluyor. Bu durum ى harfinin ى'daki idġamında da ortaya çıkmakta, ى harfi ى harfi içinde idġam edilmekte ve Şeddeli bir ى harfi meydana gelmektedir. Fakat bu idġam esnasında ى harfinin ğunnesi kaybolmamakta bunun sonucu olarak, bizzat kendisinde bir ğunne sesi olmayan, ama idġam sebebiyle ğunne sıfatı elde eden Şeddeli bir ى oluşmaktadır ki, bu da sahih, saġlam bir teşdidin ortaya çıkmasına engel olmaktadır.

Bu idġamla oluşan teşdid, nakıs bir teşdidle sonuçlanmakta, bunu da tecvid ve kıraat alimleri, "teşdid-i mütevassıt" olarak isimlendirmektedirler.⁴¹ Endülüslü tecvid alimlerin bu isimlendirmesine ilave olarak, İbnü'l-Cezeri de sakin nun ve tenvinin, ve ى harflerindeki idġamıyla oluşan teşdidini مَا يُشَدُّ بِتَرَاحِي ifadesi ile izah eder ki bunun anlamı sertlikten, tazyikten uzak, zayıf ve çok yumuşak, zamana yayılan bir teşdididir.⁴² Buradaki teşdid telaffuz olarak mevcuttur. Hat olarak/ yazıda mevcut deġildir. Medine'de, Beyrut'ta, Fas'ta basılan musafırlarda nakıs idgama işaret etmek için yukarda örnek olarak zikredilen ayetlerde tenvin ve sakin nundan sonra gelen harfin üstüne Şedde işareti de konulmamıştır.

Daha açık bir ifadeyle bunu ortaya koyacak olursak bu teşdidde müşdeded olan و ve ى harflerinin Őeddeleri çok zayıflar, zira ğunne sebebiyle bu harfler üzerindeki baskı kalkar, 'vav' ile 'ya'nın mahreçleri biraz açık kalır, sakin nun telaffuzdan düşer ama ğunne ile birlikte 'vav' üzerinde, ğunne ile birlikte 'ya' üzerinde bir teşdid oluşur. Bu teşdidin oluşması yavaş bir seyirle olduġu için İbnü'l-Cezeri تَرَاحِي kelimesini kullanmıştır ki; bu kelime genişlik, yavaş yavaş hareket etme, aġırdan alma, bir Őeyden geri kalma gibi anlamları

⁴⁰Kurtubi, *el-Mudih*, s. 145, 146.

⁴¹ Bkz. Mekki, *er-Riaye*, s. 250; Kurtubi, *el-Mudih*, s. 149.

⁴²İbnü'l-Cezeri, *et-Temhid*, s. 216.

içerisinde barındırır.⁴³Burada meydana gelen teşdidin tutulma süresi iki hareke = 1 eliftir. Gunne sebebiyle bir de şeddeli harfin harekesi eklenince üç hareke miktarına ulaşılmış olmaktadır ki toplamı 1,5 elif (üç hareke miktarı) olur kanaatindeyiz.⁴⁴

Şimdi de tenvin ve sakin nunun, ن harfi ve م harfindeki idğamı ve ortaya çıkacak olan teşdidin hangi teşdide işaret ettiği konusuna geçebiliriz.

Tenvin veya sakin nun, kendi cinsinden bir ن harfi ile karşılaşır veya م harfinde idğam edilirse ğunneye ihtiyaç yoktur. Çünkü ن ve م harflerinin bizzat kendilerinde ğunne mevcuttur.⁴⁵ İdğam sebebiyle bir gunne oluşmamıştır. Bunu aşağıda verilen örneklerle görüyoruz.

مِنْ نَبِيٍّ مُوسَى⁴⁶ لَيْسَ مِنْ قَبْلِكَ⁴⁷ إِلَّا رَجَالًا نُوحِي⁴⁸ وَمَنْ نَعْمَرَه⁴⁹

Verilen bu örneklerde tenvinden sonra م ve ن harfi gelmiş, sakin ن harfi kendi cinsinden yine bir ن harfi ile karşılaşmış ve idğam gerçekleşmiştir. Dilbilimci İbn Keysan ; (ö.299/912?) “Nun harfi ‘mim’ harfinde idğam edilirse burdaki ğunne, ‘nun’ harfinin ğunnesidir.” kanaatini ileri sürer. İbn Keysan dışındaki dilciler ise, ‘nun’ harfi ‘mim’ harfinde idğam edildiği için, idğam esnasında oluşan gunnenin ‘mim’ harfine ait olduğu kanaatinde dirler.⁵⁰Kurtubi ise, bu örneklerde yer alan sakin ن harfinin gunnesinin, idğam esnasında bâki kalmasının mümkün olduğunu, ن harfi م harfine çevrilse bile ن harfinin ğunnesinin م harfinin ğunnesinden daha güçlü olduğu görüşünü savunur.⁵¹Kurtubi devamlı der ki, tenvin ve sakin nunun ن ve م harflerindeki idğamında da ğunnenin bâki kaldığı görülmektedir. Bu ğunne ن harfinin bizzat kendisinde olsa da veya idğam sebebiyle meydana gelse de, bu ğunne sebebiyle oluşan müşedded ن harfi veya müşedded م harfindeki teşdid, mütemekkin/tam, mükemmel bir teşdid olmaz; nakıs bir teşdid, daha açık bir ifadeyle “teşdid-i mütevasıt” olur.⁵²

⁴³Firuzabadi, *Kamus*, s. 1661.

⁴⁴ Bkz. Hüsnü Şeyh Osman, *Güzel Kur'an Okuma (Hakku't-tilaveh)* çev. Yavuz Fırat, Fecr yay. Ankara 2005, s.182

⁴⁵Kurtubi, *el-Mudih*, s. 146.

⁴⁶Kasas, 28/3.

⁴⁷ Enbiya, 21/34.

⁴⁸ Enbiya, 21/17.

⁴⁹ Yasin, 36/68.

⁵⁰Bkz: Dâni, *et-Tahdid*, s. 114.

⁵¹Kurtubi, *el-Mudih*, s. 146, 147.

⁵²Bkz: Kurtubi, *el-Mudih*, s. 149.

Kurtubi'nin, yorumu ile Mekki'nin bu konudaki yorumu birbiriyle örtüşmektedir. Zira Mekki de gunnenin bâki kaldığı idğamda oluşan teşdidin, mükemmel manada bir teşdid olmadığını ileri sürmüştür.⁵³İbnü'l-Cezeri de idğamla birlikte gunnenin bulunduğu teşdidin تراخي/ güçsüz, zayıf bir teşdid olduğu görüşüyle, kendinden önceki tecvid alimlerinin kanaatini benimsemiş; fakat Endülüslü tecvid bilginlerinin kullandığı terimi, (teşdid-i mütevasıt) tercih etmeyip مَا يُشَدُّ بِتَرَاحٍ tabirini kullanmıştır ki, bunun anlamı “rahat, şeddenin oluşturacağı sıklıktan ve sertlikten uzak yumuşak bir teşdidin⁵⁴ oluştuğu gerçeğidir.

Şimdi de nun-i sakine ve tenvinin ل ve ر harflerindeki idğamı ve bu idğam vesilesiyle oluşacak teşdidin ne olduğu konusuna geçebiliriz.

B- Tenvin ve Sakin Nunun Lam ve Ra Harflerindeki İdğamı ve Teşdid

Nun harfinin ل ve ر harflerindeki idğamını Mekki, bu harfler arasındaki mahreç birliğine bağlar ve der ki: ن, ل ve ر harfleri dil ucundan çıkan harflerdir. Burada oluşan idğam sağlam ve güçlü bir idğamdır. Zira bu idğamda gunnenin izlerini göremiyoruz. Örnekler üzerinden bunu değerlendirecek olursak,

⁵⁶ مِنْ رَبِّهِمْ ⁵⁵ مِنْ لَدُنْهُ Bu ayetlerde yer alan sakin ن harfinin ل harfinin içinde eridiğini, ikinci harf olan ل harfine dönüştüğünü مَلْدُنْهُ şeklinde telaffuz edildiğini, diğer örnekte de مِنْ رَبِّهِمْ şeklinde telaffuz edilerek ن harfinin 'ر' harfi içinde tam eridiğini ve 'ر' harfine dönüştüğünü görebiliyoruz. Bu da meydana gelen idğamın tam/mütemekkin bir idğam olduğunu göstermektedir.⁵⁷

Kurtubi de tenvin ve sakin nunun ل ve ر'daki idğamının, mahreç bakımından birbirlerine olan yakınlık sebebiyle kaçınılmaz bir olgu olduğuna⁵⁸ فَإِنْ لَمْ يَكُنْ ile غَفُورٌ رَحِيمٌ örneklerinde gunsesiz bir idğamın gerçekleştiğine⁶⁰ işaret etmektedir.

el-Müfid müellifi Hasan b. Kasım en-Nahvi (ö.749/1348) sâkin nunun ل ve ر harflerindeki idğamının kıraat imamlarının cumhuruna göre, tam ve mütemekkin olduğu, az da olsa bazı kıraat imamlarının bu idğamda gunnenin mevcudiyeti sebebiyle nâkis bir idğamın oluştuğu görüşünü ileri sürmeleri

⁵³Mekki, *er-Riaye*, s. 264.

⁵⁴İbnü'l-Cezeri, *et-Temhid*, s. 216.

⁵⁵Kehf, 18/2.

⁵⁶Bakara, 2/5.

⁵⁷Mekki, *er-Riaye*, s. 263.

⁵⁸Bakara,2/282

⁵⁹Bakara, 2/182.

⁶⁰Kurtubi, *el-Mudh*, s. 144,145.

bunun sonucunda da nâkis bir teşdid oluştuğu⁶¹ gerçeğini de gözardı etmememiz gerektiğine işaret etmektedir ki müellif, İmam Nafi'nin (ö.169/785) , İbn Amir (ö.118/736) 'in hatta İmam Asım'ın buradaki idğamı ğunne ile yaptıklarına dair bir rivayeti de bize aktarmaktadır.⁶² İbn Mücahid, Kalûn'un İmamı Nafi'den naklettiği rivayette Nafi'nin gunneli idğam yaptığını, Ahmed b. Salih el-Mısrî ise Verş ve Kalun'un İmam-ı Nafi'den naklettiği rivayette ise Nafi'nin gunnesiz idğamla okuduğunu aktarır.⁶³ *İthaf* sahibi el-Benna'da ekseri kurranın tenvin ve sakin nundan sonra altı harfin (nun,mim,ya,vav,lam,ra) gelmesi durumunda buradaki idğamı gunneli ve gunnesiz yaptığı görüşünü bize nakleder.⁶⁴

Dilbilimci Sibeveyh ve el-Müberred idğam konusunu işlerken ۛ harfinin hem ۛ harfinde hem de ۛ harfinde ğunne eşliğinde ve ğunnesiz idğam edileceğini Arapların bu idğama başvurduklarına temas ederler ve مَنْ رَأَيْتَ – مَنْ لَكَ cümlelerini örnek olarak gösterirler.⁶⁵ Kıraat imamlarının çoğunluğunun yaklaşımını dikkate alan klasik dönem tecvid bilginleri, bu idğamın ğunnesiz olarak yapılmasını tercih etmişlerdir.⁶⁶ Medine, Beyrut ve Fas'da basılan Mushaflarda tenvin ve sakin nundan sonra gelen 'lam' ve 'ra' harfleri üzerinde şedde işareti yer almaktadır ki, bu da buradaki idğamın tam, kamil bir idğam olduğuna işaret eder. Ancak 'ۛ' harfindeki teşdidin mükemmel bir şekilde ortaya çıkması, bu harfteki tekrar sıfatını gizlemek ve bu sıfatta mübalağa etmemek⁶⁷ suretiyle gerçekleşeceğine işaret eden tecvid alimleri, Kur'an okurken müşedded harfler üzerinde baskı uygulayan okuyucuların iyi bir tilavet icra etmediklerine de vurgu yapmışlardır. Ra harfindeki teşdid konusu ayrıca ele alınacaktır.

Tenvin ve sakin nunun teşdidi konusunun işlenmesinden sonra birbirlerine mahreç bakımından yakın olan harflerin idğamı ve teşdidi konusuna geçebiliriz.

⁶¹ Hasan b. Kasım en-Nahvi el-Ma'ribi (ö. 749/1348) , *el-Müfid fi Şerhi Umdeti'l-Mecid fi'n-Nazmı ve't-Tecvid*, thk: Cemal Seyyid Rifai, Mektebetü Evladi'ş-Şeyh ve't-Türas, Kahire, ts. s. 128.

⁶² Hasan b. Kasım, *el-Müfid*, s. 128.

⁶³ İbn Mücahid, *Kitabü's-Seba*, s.126

⁶⁴ El-Benna, *İthaf*, I,144

⁶⁵ Sibeveyh, *el-Kitab*, IV, 452; el-Müberred, *el-Muktedap*, I, 217.

⁶⁶ Bkz: Mekki, *er-Riaye*, s. 263; ed-Dâni, *et-Tahdid*, s. 113; Kurtubi, *el-Mudih*, s. 144, 145.

⁶⁷ Bkz: Mekki, *er-Riaye*, s. 255; ed-Dâni, *et-Tahdid*, s. 151; Kurtubi, *el-Mudih*, s. 143.

V. Mahreç Bakımından Birbirine Yakın Olan Harflerin İdgamı ve Teşdidle Olan İlişkileri

Telifat dönemi müelliflerinden Mekki (ö.437/1045) ve Kurtubi (ö.461/1068) mahreç bakımından birbirine yakın olan, dil ucu ve üst ön dişler bölgesinden çıkan harflerin birbirine olan idgamını ve teşdidini şu örneklerle izhar ederler:

فَقَالَ أَحَطْتُ⁶⁸ مَا فَرَطْتُ⁶⁹ لَيْنُ بَسَطْتُ⁷⁰

Verilen misallerde sakin ط harfinden sonra harekeli ت harfi gelmiş ama ط harfinde itbak sıfatı var, bu harfi diğer harflerden farklı hale getiren bir sıfat ki buna Kurtubi meziyyet adını veriyor. Bu ayırıcı vasıf ط harfinin, ت harfi içinde idgam edilmesine engel teşkil ediyor, fakat mukarebet (yakınlık) idgamı gerekli kılıyor. İdgam edilen ط harfinin baskın, ayırıcı olan bu sıfatını tamamen yok etmeden, bu sifata ait bir sesin bu idgamda kalması şartıyla ط harfi ت harfinde idgam ediliyor ama bir şaibe/kusur olduğu için bu idgam nakıs olmakta, nakıs idgamın neticesi olarak tam bir teşdid oluşmuyor.⁷¹

Yukarıdaki örneklerde yer alan ط harfinin kalkale sıfatı idgam esnasında kaldırılmakta ama bu harfin itbak ve îsti'la sıfatı yok edilmemektedir. Bu sebeple telaffuz olarak şeddeli bir ت harfi oluşmamaktadır. Bunun aksine ط harfinin sesinin bulunduğu bir ت harfi ortaya çıkmaktadır ki müdgâmın, müdgâmün fih içerisinde tam anlamıyla kaybolmadığı idgamın sonucunda “teşdid-i mütevassıt” olduğu ve mütemekkin/mükemmel bir teşdid oluşmadığı görülmektedir.⁷²

İbnü'l-Cezeri burada oluşan teşdidi, üçüncü derecede bir teşdid kabul etmekte ve iki tane şeddeli harfin peşpeşe geldiği دُرَيْتٌ – لُجَىْ kelimelerindeki teşdidten de aşağı mertebede bir müşeddedin meydana geldiği görüşünü tercih etmektedir.⁷³

ط harfinin ت harfindeki idgamının kamil bir idgam olmadığı, nakıs bir idgamın meydana geldiği ve bu konuda kurra arasında bir aykırılık görüşün bulunmadığını ve icmaın oluştuğunu Saçaklızade bize aktarmaktadır.⁷⁴

⁶⁸Neml, 27/22

⁶⁹Zümer, 39/56

⁷⁰Maide, 5/28

⁷¹Bkz. Mekki, *er-Riaye*, s.246, 247; Kurtubi, *el-Mudih*, s. 140.

⁷²Bkz. Mekki, *er-Riaye*, s. 247.

⁷³İbnü'l-Cezeri, *et-Temhid*, s.216, 217.

⁷⁴Saçaklızade Muhammed b. Ebi Bekir el-Mar'asi (ö.1150/1737) *Cühdü'l-Mukill*, thk: Salim Kadduri el Hamed, Daru Ammar, 2. Baskı, Amman, 2008, s. 189.

Sakin harfin güçlü sıfatlara sahip olması sebebiyle, kendisinden sonra gelen harfin içinde idgam edilirken tamamen kaybolmadığı, kendisine ait sıfatları koruduğu örneğini⁷⁵ نَخْلُكُمْ اَلَمْ ayetinde de görüyoruz ki ق harfi ile ك harfi arasında mahreç yakınlığından ötürü bir idgam gerçekleşiyor. Fakat ق harfindeki cehr, isti'la gibi sıfatların olması nedeniyle من يؤمن⁷⁶ ifadesindeki idgamda gunnenin izleri silinmeyip bâki kaldığı gibi ق harfi ك harfi içinde tamamen kaybolmaz bu harfin isti'la ve cehr sıfatları baki kalır, bu sebeple ك harfinde oluşan teşdid de mütevassit bir teşdidi oluşturur ki bu yaklaşım, ق harfini ك harfi içinde tamamen yok etmeyen kıraat imamları ve tecvid âlimlerinin görüşüdür.⁷⁷

Diğer bir yaklaşım ise ق harfinin ك harfinin içinde tamamen eridiği ك harfine dönüştüğü idgamdır, bu görüşü öne süren kurra⁷⁸ اَلَمْ نَخْلُكُمْ ayetini okurken نَخْلُكُمْ اَلَمْ şeklinde tilavet ederek, ق harfini tamamen ك harfine dönüştürürler, bunun sonucunda şeddeli bir şekilde telaffuz edilen ك harfinde oluşan teşdid nâkis bir teşdid olmayıp mükemmel manada bir teşdidi oluşturur.⁷⁹ Medine ve Beyrut da basılan Mushaflar da Mürselat 20. Ayetteki ك harfi üzerinde şedde işareti yer almaktadır ki bununla ilgili kelimenin tam idgamla okunabileceğine işaret edilmiştir.

Mükemmel manada bir teşdidin olduğu diğer bir durum ise şudur. Sakin olan birinci harf, güçlü sıfatlara sahip olmayıp, harekeli ikinci harf kuvvetli sıfatlara sahip olur ise buradaki teşdid, nakis olmayıp tam ve şaibeden uzak bir teşdidi oluşturur. Bunun örneklerini وَقَالَتْ طَافَةً⁸⁰ ile إِذْ هَمَّتْ⁸¹ cümlelerinde görüyoruz.⁸² Zira sakin olan ت harfi her iki örnekte de harekeli olan ط harfinin içinde idgam edilmekte bu idgam sebebiyle kendine ait sıfatlar yok olmakta ت harfi ط harfiyle bütünleşmektedir.

⁷⁵Mürselat, 77/20

⁷⁶Tevbe, 9/99

⁷⁷ Mekki, *er-Riaye*, s246,247; Dani, *et-Tahdid*, s.129; Kurtubi, *el-Mûdih*,s.150

⁷⁸ Mürselat, 77/20

⁷⁹ İbnü'l-Bazî, Ali b. Ahmed b. Halef el-Ensârî (ö. 540/1145), *Kitâbu'l-İkna' fî'l-kırâati's-seb'a*, thk. Abdülmecid Gatâmiş, Daru'l-fikr, Dimaşk 1403, I, 183.

⁸⁰ Âl-ü İmran, 3/72

⁸¹ Âl-ü İmran, 3/122

⁸² Bkz. İbn Mücahid, *Kitâbü's-Seba fî'l-Kıraat*, s. 115, ed-Dani, *ed-Tahdid*, s.139.

VI. Aynı Cins Harflerin Birbirine İdgamı ve Teşdid

Birbirinin aynısı olan harflerden birincisi sakın, ikincisinin harekeli olması durumunda, sakinin harekeli içerisinde idgam edilmesi bir zorunluluktur. Zira dildeki acıcılık böylelikle sağlanır ve zorlamadan kurtulmuş olunur. Özellikle Kur'an tilavetinde bunun bir gereklilik olduğu çok aşikardır. Harflerin birbirine katılması gibi konular, dilbilimciler tarafından idgam başlığı altında ele alınmıştır. Örneğin Sibeveyh aynı cins harflerin birbirine idgamını *باب الادغام في الحروف* başlığı altında ele almış⁸³, el-Müberred, İdgam-ı Misleyn başlığı altında işlemeye çalışmış⁸⁴İbn Cinni ise harf ve hareke münasebetlerini işlediği konunun içerisinde, aynı cins harflerin birbirine dahil edilmesini idgam kavramı ile izah etmeye çalışmıştır.⁸⁵

Telifat dönemi tecvid müellifleri ise harflerin birbirlerine olan idgamını hem idgam hem de teşdid/müşedded başlığı altında işlemeye çalışmışlardır.⁸⁶ Dilbilimcilerin kullandığı idgam kavramına ilave olarak, teşdid/müşedded terimini de tecvid ilminin ıstılahları içine dahil etmişler ve yeni kavramlar üreterek, tecvid ilminin genişlemesine kapı aralamışlardır.

Biz burada kendi bünyesinde gunne bulunan aynı cins iki harften 'mim' harfinin teşdidi konusunu ele almaya çalışacağız, zira 'nun' harfinin teşdidi "tenvin ve sakın nunun idgamı" konusu işlenirken ele alınmıştır.

a. Sakin Mimin Harekeli Mim İçindeki İdgamı ve Teşdid

Kurtubi önce cemî mimlerinden sonra bir م harfinin gelmesiyle oluşan teşdid üzerinde durur ve bu teşdidi aşağıdaki örneklerle anlatır.

عَلَيْهِمْ مَا يَلْبَسُونَ⁸⁷ مِنْ وَرَائِهِمْ مُحِيطٌ⁸⁸ عَلَيْكُمْ مَذَرًا⁸⁹

Bu verilen misallerde sakın olan cemîi miminden sonra harekeli 'mim' gelmiştir. Zira iki mim müşedded bir şekilde okunacak, tek bir م gibi okunmasının önüne geçilecek, iki mimin teşdidinde işba'/ tam ve mükemmel bir teşdid yapılmayacağı gibi çok da zayıf bir teşdide imkan verilmeyecektir çünkü م harfinde gunne sıfatı bulunmaktadır.⁹⁰

⁸³ Sibeveyh, *el-Kitab*, IV, 437.

⁸⁴ Müberred, *el-Muktedap*, I, 197.

⁸⁵ Bkz. İbn Cinni, *Sırrusınaa*, s. 28, 29, 30.

⁸⁶ Mekki, *er-Riaye*, s. 245, 246,255; Dâni, *et-Tahtid*, s.129-139-141; Kurtubi, *el-Mudih* s.139, 140, 142, 154, 155.

⁸⁷En'am,6/9

⁸⁸Buruc, 85/20

⁸⁹ Hud, 11/52

⁹⁰Kurtubi, *el-Mudih*, s. 148

Kurtubi, bu yorumuyla bizzat kendisinde gunne sıfatı bulunmayan iki aynı harfin teşdidini kadar bir müşeddedin oluşmadığını fakat sakın nunun و ve ع harflerindeki idgamıyla oluşan teşdid kadar da zayıf bir teşdidin meydana gelmediğine işaret etmiştir. Mekki, burada oluşan teşdidi, تشدید متوسط (orta mertebede bir teşdid) tamlaması ile izah etmektedir⁹¹ ki, Kurtubi ile Mekki'nin bakış açılarının birbirine yakın olduğu görülmektedir.

Kurtubi ve Mekki cemi mimlerinin dışındaki müfred olan sakın م harfinin idgamını ve bu idgam sonucu oluşan teşdidini de şu örneklerle göstermişlerdir.

أَمَّنْ خَلَقَ السَّمَوَاتِ⁹² أَمَّنْ يُجِيبُ الْمُضْطَرَّ⁹³ أَمَّاذَا كُنْتُمْ⁹⁴ أَمَّنْ مِنْ يَمْشِي⁹⁵

Bu misallerde şeddeli olarak okunan م harfi sakın olan م harfi ile harekeli olan م harfinin birbirine idgamıyla müşedded hale gelmiştir. Bunun açılımı şöyledir:

أَمْ مِنْ خَلَقَ السَّمَوَاتِ أَمْ مِنْ يُجِيبُ الْمُضْطَرَّ أَمْ مَادَّا كُنْتُمْ أَمْ مِنْ يَمْشِي

Mushaf hattına خط الصحف ait bir yazım şekliyle mushaf lar yazıldığı için iki م harfi müşedded bir şekilde tek bir م harfiyle yazıya geçirilmiştir. Bu örneklerde oluşan idgamla teşdid meydana gelmiştir ki gunne ile birlikte telaffuz edilir ve “teşdid-i mütevassıt” oluşur.

ن harfinde م harfinde kendilerinden ayrılmayan bir sıfat olarak gunne bulunmaktadır. Nun ve mim harfleri sakın olsun şeddeli olsun harekeli olsun idgam halinde olsun veya muhafat/genizden çıkarılan م ve ن olsun bu durumların hepsinde gunne mevcuttur. Nun harfindeki gunne sıfatı mim harfinden daha güçlüdür. ن ve م harflerindeki gunnenin en güçlü bir şekilde ortaya çıkması, bu harflerin şeddeli oldukları durum ve konumdadır.⁹⁶

Teşdid ile okunan م harfini telaffuz ederken ne kadar bir süre tutmak gerekir? konusuna gelince; Müşedded bir م harfinin telaffuzu esnasında 3 hareke miktarı bir zaman ölçüsü dikkate alınır. Gunnenin ölçüsü 2 hareke miktarıdır. Bir de mim harfindeki hareke miktarı ilave edilince, Gunne + hareke = 2+1=3 hareke eder ki bu da 1,5 elif ölçüsündedir.⁹⁷

⁹¹Mekki, *er-Riaye*, s.250.

⁹²Neml, 27/60

⁹³Neml, 27/62

⁹⁴Neml, 27/84

⁹⁵Mülk, 67/22

⁹⁶Bkz. Saçaklızade, *Cühdü'l-Mukıll*, s. 163, 165.

⁹⁷Bkz. Muhammed, Mekki, *Nihayetü'l-Kavli'l-Müfid*, s.59. Hüsnü Şeyh Osman, *Hakku't-Tilaveh* s.182

b. Vav Harfi ve Teşdid

Vav harfi bulunduğu konuma göre değişen harfler grubuna girer. Harekeli bir durumda ‘vav-ı müteharrike’ olur ve diğer sahîh harflerin arasına katılır⁹⁸. Harekesiz olunca da med harflerinin içine girer ve mahreç olarak boğaz ve ağız boşluğu/cevften çıkar⁹⁹. Vav harfi cezimli olur, kendisinden önceki harf mansub ise lin harfi olur.¹⁰⁰

Vav harfinin farklı fonksiyon icra etmesi, daha çok med harfi konumunda olması, bu harfin bazen müşedded olma durumunu da etkilemektedir. Kârieler ى harekeli olduğu halde و harfini teşdid halinde telaffuz ederken med harfi gibi uzatarak okumaktadırlar. Bu duruma dikkat çeken Kurtubi, و ve ى harflerinin med harfi olduklarını fakat şeddeli bulduklarında med ve lin harfi olmaktan çıktıklarını, kendi mahreçlerine doğru yöneldiklerini, ‘vav’ harfi dudaklara, ‘ya’ harfi de dil ortası ve üst damağa yönelir ve bu harflerin diğer sahîh harflerin arasına katıldığına işaret eder¹⁰¹ ve şu örnekleri verir:

بِالْعُدُوِّ وَالْأَصَالِ¹⁰⁴

سَوَّلَتْ لَكُمْ¹⁰³

سَوَّلَكَ رَجُلًا¹⁰²

Bu misallerde yer alan ‘vav’ harfi müşedded durumdadır. Şayet şeddeli ‘vav’ harfini iki ayrı şeddesiz ‘vav’ harfi gibi veya müşedded ‘vav’ harfi med harfi olan ‘vav’ gibi telaffuz edilirse, burada oluşan teşdid, iki harften fazla harfin oluşmasına sebep olur ki bu da teşdiddeki aşırılığı ortaya koyar. Olması gereken ise iki harfi ayrı ayrı telaffuz etme süresinden az bir sürede şeddeli ‘vav’ harfini telaffuz etmektir.¹⁰⁵ Mekki ise ‘vav’ ve ‘ya’ harfindeki teşdidin, diğer harflerdeki teşdidten farklı olduğunu zira bu harflerin şeddeli halinin daha ağır telaffuz edildiği yorumunu yaparak Kur’an okuyucusunun şeddeli ‘vav’ harfini okurken teşdidini açık ve net bir biçimde göstermesi gerektiğine de vurgu yapmaktadır.¹⁰⁶

‘Vav’ harfinin teşdidinin iki ayrı kelimedede nasıl oluştuğu konusuna gelince bunu da şu örnekler üzerinde görmek mümkündür.

⁹⁸ed-Dani, *et-Taḥdid*, s.104; İbnü'l-Cezeri, *et-Temhid*, s.114.

⁹⁹ Halil b. Ahmed (ö. 175/791) *Kitabü'l-Ayn*, thk: Davud Süleyman el-Anbeki – İnam Davud Sellum, Beyrut, 2004, s. 26.

¹⁰⁰Mekki, *er-Riaye*, s.126.

¹⁰¹Kurtubi, *el-Mudih*, s. 142.

¹⁰²Kehf, 18/37

¹⁰³ Yusuf, 12/18

¹⁰⁴A'raf, 7/205

¹⁰⁵Kurtubi, *el-Mudih*, s.142-143

¹⁰⁶Mekki *er-Riaye*, s.252

بِمَا عَصَاؤُا وَكَانُوا¹¹⁰ءَاوُوا وَنَصَرُوا¹⁰⁹مَا آتُوا وَقُلُوبُهُمْ¹⁰⁸حَتَّىٰ عَفَوْا وَقَالُوا¹⁰⁷

Bu ayetlerde yer alan و harfi bir sonraki kelimenin başında bulunan و harfinin içine katılır. İdgam oluşur, bu idgam sebebiyle de teşdid fiili ortaya çıkar. *el-Müfid* müellifi Hasen b. Kasım(ö.749/1348), bu örneklerdeki و harfleri sakın olsa bile kendilerinden önceki harflerin fetha olması sebebiyle, med harfi olma gibi bir özelliklerinin kalmadığını, bu durumda idgamın vacip olduğunu, sonuçta da teşdidin oluştuğuna¹¹¹ dikkat çekmektedir.

Hemedâni (ö.569/1173) de bu örneklerdeki و harflerinin peşpeşe gelmeleri durumunda idgam edileceğini, med harfi olan و harfi konumunda olmadığını belirtir¹¹², bu örneklerdeki birinci و harflerinin med harfi olan و olmadığını imâ etmektedir.

Zira Kur'an okuyucuları müşedded و harfini telaffuz ederken bu harfdeki sıfatları - cehr, beyniyye, istifa', infitah, ismat, rihvet, lin-¹¹³ dikkate alarak و harfini mahrecinden çıkararak başka harflerin mahrecine kayacak ölçüde yaymadan telaffuz etmeleri gerekmektedir. Süre itibariyle ise 1,5 hareke miktarı yani bir elife yakın bir zaman diliminde 'vav' harfinin telaffuz edilmesi kanaatini taşıyoruz.

c. Ya Harfi ve Teşdid

"Vav" harfinde olan özellikler "ya" harfinde de mevcuttur. Harekeli olması durumunda 'ya-i müteharrike' olur ve diğer harflerin arasına katılır¹¹⁴. Harekesiz olma durumunda da med harfi olur, aynı zamanda "ya" harfi sakın, kendinden önceki harf fetha olunca da lin harfi olur.¹¹⁵

Kur'an'da bir kelimenin sonunda bulunan ی harfinin sakın diğer kelimenin başında bulunan ی harfinin harekeli olması gibi bir örneğe rastlamıyoruz. Kelimenin ortasında, sonunda ی harfinin teşdidli halini görüyoruz.

¹⁰⁷ Araf, 7/95

¹⁰⁸ Mü'minun, 23/60

¹⁰⁹ Enfal, 8/72

¹¹⁰ Bakara, 2/61

¹¹¹ Hasan b. Kasım el-Ma'ribi, *el-Müfid*, s.105.

¹¹² Hemedani, Ebu'l Ala Hasen b. Ahmed el Hemedani (ö. 569/1173) , *et-Temhid fi Ma'rifeti'tTecvid*, thk: Cemaluddin Muhammed Şeref-Mecdi Fethi es-Seyyid, Daru's Sahabe, Tanta, Mısır, 1426/2005, s.259.

¹¹³ Muhammed Mekki, *Nihayetü'lKavli'l-Müfid*, s. 88,89.

¹¹⁴ Dani, *et-Tahdid*, s.103; Hemedani, *et-Temhid*, s.248.

¹¹⁵ Mekki, *er-Riaye*, s.125,126.

بَيَّتَ طَائِفَةٌ 116 إِيَّاكَ نَعْبُدُ 117 أَيُّ مَا تَدْعُوا 118 وَكَانَ تَقِيًّا 119
 رَبِّ رَضِيًّا 120 دَعَا زَكَرِيَّا رَبَّهُ 121 بِالْعُلُوِّ وَالْعَجْيِ 122

Bu örneklerde yer alan ى harflerinin tamamı müşedded bir durumdadır. Şeddeli olan ى harfleri sakin olmadıkları için ‘med’ ve ‘lin’ harfi olmaktan uzaktırlar. Teşdid ile okundukları zaman med ve lin harfi olmaktan uzaklaşıp kendi mahrecine doğru yöneldiği ki -ى harfi dil ortası ile üst damaktan çıkmaktadır- bu mahrecine doğru meyletmesi sebebiyle ى harfi diğer sahih harfler arasına katılır. Ayetlerdeki şeddeli ى harfi iki ayrı şeddesiz ى harfi gibi veya med harfi olan sakin ى gibi telaffuz edilirse burada oluşan teşdid, iki harften fazla harfin oluşmasına sebep olur ki bu da teşdiddeki aşırılığı ortaya çıkarır”¹²³ yorumunu yapan Kurtubi, ‘ya’ harfinin teşdid ile okunduğu durumlarda, Kur’an okuyucusunun keyfilikten uzak kalması, bu harfi telaffuz ederken sanki bir med varmış gibi uzatmaması gerektiğine vurgu yapmaktadır.

Mekki de kelimenin tam ortasında veya sonunda şeddeli olan ى harflerini telaffuz ederken, bu harfteki ağırlıktan dolayı teşdidin iyice vurgulanmasını imâ eder.¹²⁴ Kanaatimizce Mekki, kelimenin ortasında yer alan müşedded ى harfini okurken bazı karilerin ‘nun’ sesi ilave ettiklerini, gunne ile birlikte bu harfi telaffuz etmelerinden hareketle, bu yoruma yer vermiştir. Bazı okuyucular da müşedded ى harfini nutkederken bu harfe aşırı baskı yapmaktadırlar. Bu da tercih edilmeyen bir okuyuş şeklidir. Bunun doğru olmadığını İbnü’l-Cezeri, şu yorumuyla ortaya koymaktadır: “Kelimenin ortasında veya sonunda bulunan müşedded ya harflerini telaffuz ederken onlara aşırı baskı yaparak, bu harfleri ağızda çiğneyerek okumaktan sakın, aynı zamanda med harfi gibi uzatarak telaffuz etmekten de uzak dur. Bazı kariler ى ve و harflerinin teşdidinde mübalağa ediyorlar, yani olması gerekenden fazla, şeddede artırma yapıyorlar, keşke bu teşdidten biraz eksiltme olsaydı daha güzel olurdu,”¹²⁵ yorumuyla İbnül Cezeri (ö. 833/1429) kıraattaki aşırılıklara, harflere baskı yapılmasının yanlış olduğuna işaret

¹¹⁶ Nisa, 4/81

¹¹⁷ Fatıha, 1/5

¹¹⁸ İsra, 18/110

¹¹⁹ Meryem, 19/13

¹²⁰ Meryem, 19/6

¹²¹ Al-ü İmran, 3/38

¹²² Kehf, 18/28

¹²³ Kurtubi, *el-Mudih*, s.142.

¹²⁴ Bkz. Mekki, *er-Riaye*, s.179.

¹²⁵ İbnü’l-Cezeri, *en-Neşr*, I, 224.

etmektedir. Biz tecvid müelliflerinin değinmediği bir noktaya dikkat çekmek istiyoruz ki, aşağıdaki ayetlerde ‘ya’ harfi farklı bir konumda bulunmaktadır.

وَتُخْرَجُ الْمَيْتَةُ مِنَ الْحَيِّ 126 مِنَ الْمَاءِ كُلِّ شَيْءٍ حَيٍّ 127

Bu ayetlerde altı çizili olan kelimelerde vakıf yapıldığı zaman ‘ya’ harfi üzerinde meddi lin oluşur ki bu örneklerdeki ى harfleri hem teşdid ile hem de med ile okunur. Ayrıca şeddeli ى harfinden önce yine şeddeli bir harf olması durumundaki teşdidin örneklerini de aşağıdaki cümlelerde görüyoruz.

وَلَهُ ذُرِّيَّةٌ 128 دُرِّيٌّ 129 فِي بَحْرِ لُجِّيٍّ 130

Altı çizili olan kelimelerde müşedded ى harflerinden önce şeddeli harfler yer almaktadır. Bu konumda bulunan ى harfini ve ى harfinden önceki harfin şeddelerini mütemekkin/sağlam ve açık bir şekilde yapmak gerekir.¹³¹ Çünkü bu misallerde yer alan ى harflerinin teşdidinde gunne yoktur. Bu sebeple nakıs bir teşdid değil mükemmel bir teşdid örneği görüyoruz.

“ Hemedani de buna dikkat çeker ve iki harf şeddeli olarak peş peşe gelirse birbirine karıştırılmadan açıkça okunması gerekir”. demektedir.¹³²

Müşedded ى harfinin telaffuz edilme süresine dair tecvid alimlerinin yorumlarına gelince, müşedded bir harfin telaffuz edilmesi, bir tek harfin telaffuz edilmesi süresinden çok, iki harfin nutkedilmesi süresinden azdır. Müşedded harf, iki harf değil ama bir harfi telaffuz etme süresinin de üstündedir.¹³³ Bu süre, bünyesinde gunne sıfatı bulunmayan harfler içindir. Zira gunne sıfatı bulunan harflerin müşedded bir şekilde telaffuz süresi bir eliftir.¹³⁴

Müşedded bir ى harfinden sonra harekeli bir ى harfinin gelmesi durumunda oluşan teşdide de bir göz atacak olursak bunun örneklerini aşağıdaki ayetlerde görebiliyoruz:

¹²⁶Al’ü İmran, 3/27

¹²⁷ Enbiya, 21/30

¹²⁸ Bakara, 2/266

¹²⁹ Nur, 24/35

¹³⁰ Nur, 24/40

¹³¹Mekki, *er-Riaye*, s.251

¹³²Hemedani, *et-Temhid*, s.263.

¹³³ Ganim, Kadduri el-Hamed, *ed-Dirasatü’s- Savtiyye Inde Ulemai’t-Tecvid*, Daru Ammar, 2. Baskı, Amman, 2007, s.395, 396, 397.

¹³⁴ Muhammed Mekki, *Nihayetü’l-Kavli’l- Müfid*, s.59

لُجِّي يَغْشَا¹³⁵ دُرِّي يُوَقَّدُ¹³⁶

Bu misallerde yer alan ilk şeddeli ى harfinin teşdid-i tam ve mükemmel bir şekilde ortaya konulur. Müşedded ve tenvinli ى harfi ile bunu takip eden harekeli ى harfi arasında gunnenin mevcut olduğu bir idgam gerçekleştiği için, idgam durumundaki ى harfinin teşdid-i ise nakıs bir teşdiddir, bunu tecvid alimleri “teşdid-i mütevasıt” olarak isimlendirmişlerdir.¹³⁷ Kıraat imamlarının kahir ekseriyeti, buradaki idgamın gunneyle birlikte olması gerektiğine dair görüş ortaya koyarken Halef b. Hişam (ö.229/844) tenvin ve sakin nunun, ve ى harflerindeki idgamın gunnesiz olduğu görüşünü benimsemiştir ki, bu doğrultuda meydana gelen idgam, tam idgamdır ve idgam sonucu oluşan teşdid de mütemekkin/nakıs olmayan bir teşdiddir.¹³⁸ Kıraatteki farklılıklar, teşdiddeki farklılığı ortaya çıkarmaktadır ki, bu da Kur’an okumadaki tesahüle/kolaylığa bir örnek teşkil etmektedir.

d. Ra Harfi ve Teşdid

Tecvid uleması , harfini diğer harflerden ayıran bir tekrar sıfatının onda bulunması ve bu harfin telaffuzu anında tekrar sıfatında mübalağa edilmesi gibi sebeplerden dolayı bu harfi müstakil olarak ele almışlar. Özellikle teşdid ile okunduğu durumlarda bu teşdidin nasıl olması gerektiği konularını da açıklığa kavuşturmuşlardır.

‘Ra’ harfi mahreç itibariyle, dil ucunun sırtı ile onun hizasındaki üst damak yani üst ön dişlerin üstündeki damak kısmı ve ‘lam’ harfinin mahrecine birazcık yakın olan bölgedir.¹³⁹ Mekki , harfinin ى harfinin kardeşi olduğunu, zira ى harfinin çıktığı dil ucundan , harfinin de çıktığını söyler.¹⁴⁰ Ra harfinin telaffuzu anında dil ucu titrer. Bu titreme onun müşedded halinde daha fazla ortaya çıkar, zira iki , harfinin telaffuz edilmesi dil ucunun fazla titremesine sebep olur. Ra’nın teşdid ile okunması anında okuyucu şeddeyi muhafaza edecek ama ‘ra’ harfinin tekrarını de gizleyecektir. Daha açık bir ifade ile dil ucunu damağa yapıştıracak, iki aynı , harfi telaffuz eder gibi dili iki kez titretmeyecek, tekrar sıfatında mübalağa yapmayacaktır. Zira ‘ra’nın yerli yerince telaffuz edilmesi, tekrar sıfatının gizlenmesine bağlıdır.¹⁴¹ Şimdide ‘ra’ harfinin müşedded konumundaki durumunu ele alalım.

¹³⁵ Nur, 24/40

¹³⁶ Nur, 24/35

¹³⁷ Mekki, *er-Riaye*, s.251; Bkz. Kurtubi, *el-Mudih*, s. 145, 146.

¹³⁸ İbn Mücahid, *Kitabüs’ Seba’*, s.127; Dani, *Kitabu’t-Teysir*, s.45.

¹³⁹ Sibareyh, *el-Kitap*, IV, 433; İbn-i Cinni, *Sirru Sinaa*, s.47

¹⁴⁰ Mekki, *er-Riaye*, s.195.

¹⁴¹ Bknz. Mekki, *er-Riaye*, s.255,256; Kurtubi, *el-Mudih*, s.143; İbnü’l Cezeri, *en Neşr*, I, 204

Aşağıdaki ayetlerde , harfi müşedded bir konumda yer almaktadır:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ¹⁴² وَلَا يُضَارَّ كَاتِبٌ¹⁴³ وَالرَّائِيُونَ¹⁴⁴

Bu örneklerde yer alan , harfinin teşdidi açık ve nettir. Bu teşdidin açık ve mükemmel olmasını sağlayan unsur ise, ra harfindeki tekririn gizlenilmesidir. Diğer harfler müşedded bir durumda nasıl telaffuz edilirse , harfinin telaffuzu esnasında da aynı durum geçerlidir. Dil , harfinin mahrecine bir kez dayanır ve bu dayanma esnasında şeddeli bir , harfini çıkarır. Mahrece iki kez dil dayanmaz.¹⁴⁵

Bazı Kur'an okuyucularının , harfini telaffuz ederken ondaki tekrar sıfatında mübalağa ettikleri görülmektedir. Müşedded olmayan , harfinde bile bazen bu hatalı okuyuşa düşülmektedir. Böyle okuyan kariler , harfinin hakkını tam verme düşüncesiyle bunu yapmaktadırlar. Fakat , harfinin telaffuzundaki mübalağa, bu harfin hakkını vermek değil, bir hatadır. İbnü'l-Cezerî, bu hatalı okuyuşa dikkat çeker ve der ki: " Ra harfinin tekrarındaki abartı, muhakkik alimlerin hata olarak kabul ettikleri bir şeydir. Kendilerine Kur'an okuduğumuz, kendilerinden Kur'an dinlediğimiz hocalarımızdan bunun böyle olduğunu gördük ve dinledik."¹⁴⁶

Ayrıca klasik dönem tecvid alimleri Kur'an'ı Kerimde sadece bir ayette yer alan üç şeddeli harfin peş peşe geldiği bir teşdid örneğine de dikkat çekmişlerdir. ¹⁴⁷ وَعَلَىٰ أُمِّمٍ مِّمَّنْ مَعَكَ Bu örnekte üç şeddeli harf altı tane harfin yerini tutmaktadır. Yani altı tane mim harfini temsil etmektedir. Bu örnekteki 'mim' harflerinde gunne bulunduğu için bütün teşdidler nakıs bir teşdidi oluşturmaktadır.¹⁴⁸

Klasik dönem tecvid bilginleri bütün harflerin müşedded hallerini bu konuyu irdelerken ele almamışlar, Kur'an okuyucusunun bilmesinde lüzum gördükleri, tilavet esnasında hataya düşme ihtimali olan harflerin teşdidi konularını öncelemişler ve farklı örnekler sunarak, bu terimin kapsamlı bir şekilde anlaşılmasını sağlamaya çalışmışlardır. Hem idgam konusunu hem de idgamın sonucu olarak ortaya çıkan teşdid konusunu kurranın istifadesine sunmuşlardır.

¹⁴² Kamer, 54/2

¹⁴³ Bakara, 2/282

¹⁴⁴ Maide, 5/44

¹⁴⁵ Bkz. Mekki, *er-Riaye*, s.257; Hâburi, *ed-Dûrû'n-Nazid*, s.159.

¹⁴⁶ İbn'ül Cezerî, *en-Neşr*, I, 204.

¹⁴⁷ Hud,11/48

¹⁴⁸ Mekki, *er-Riaye* s.252; Hasan b. Kasım *en-Nahvi*, *el-Müfid*, s.151-152

Şimdi de son yarım asırda tecvid ilmine dair kaleme alınan eserlerinin bazılarında ise bu konunun nasıl ele alındığına bir göz atalım:

İsmail Karaçam, teşdid konusunu, “Şeddeli Harfler” başlığı altında muhtasar bir şekilde işlemeye çalışmıştır. İbnü’l-Cezeri’nin *et-Temhid*’ini, Saçaklızade Mar’âşî’nin, *Cühdü’l-Mukıll* adlı eserinden iktibaslarla bulunarak anlatmaya çalışmıştır. Zaman zaman da klasik dönem tecvid ve kıraat âlimi Mekki’nin *er-Riaye*’sine müracaat etmiştir. İbn’ül-Cezeri’nin teşdid tasnifi ile Mekki’nin tasnifine ana hatları ile işaret etmiştir. Fakat “idgam kavramı ile teşdid kavramı farklı kavramlar mıdır yoksa aynı terimler midir?” gibi konulara değinmemiş, önceki âlimlerin ele aldığı bu konuyu eserine alarak böyle bir konunun tecvid ilminde bulunduğu dikkat çekmiştir.¹⁴⁹

Demirhan Ünlü de idgam konusunu ele alırken alt başlık olarak teşdid kavramını incelemeye çalışmış *كَلَّ - حَتَّى - كَلَّ - لَمَّا تَمَّ* gibi edatlarda görülen teşdidin, ‘teşdid-i lazım’ olduğuna, idgam sebebiyle oluşan teşdidinde ‘teşdidi müdgam’ olduğuna işaret etmiş, teşdidi idgam konusuna ait bir terim kabul ettiği için idgam konusunu ayrıntılı olarak ele almıştır. Teşdid kavramına dair özlü yorumlarını İranlı müellif Hasan Bikler’in eserinden iktibas ederek yapmış, klasik dönem tecvide dair yazılan eserlere müracaat etmemiştir.¹⁵⁰

Demirhan Ünlü’nün “teşdid-i lazım” olarak isimlendirdiği edatlarda bulunan teşdidi, Mekki, ‘teşdid-i müfret’ olarak isimlendirmiştir.¹⁵¹

Ramazan Pakdil, şeddeli olarak yazılan *لَمَّا - إِلا - كَلَّا - إِمَّا - تُمْ - أَنْ - إِنَّ* edatlardaki idgam, aslı itibariyle idgam-ı misleyn olsa da, bunun idgam-ı misleyn olarak adlandırılması uygun değildir, bunlara ‘müşedded’ adını vermek daha uygundur demektedir.¹⁵²

Fakat Pakdil’in aynı kelimedeki bulunan şeddeli harfte oluşan idgamı, idgam-ı misleyn olarak kabul etmemesi, diğer tecvid müelliflerinin yaklaşımlarına ters düşmektedir. Örneğin *لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ¹⁵⁵ عَلَى الَّذِينَ يَدْرِكُكُمْ الْمَوْتُ¹⁵⁴ بِكُمْ¹⁵³* misallerinde aynı kelimedeki yer alan *ن ك ه* harfleri şeddelidir ve idgam-ı misleyn

¹⁴⁹ Bkz. Karaçam, İsmail, *Kur’an-ı Kerim’in Faziletleri ve Okuma Kaideleri*, İFAV Yayınları, 16.Baskı, İstanbul, 2013, s.232-233.

¹⁵⁰ Ünlü, Demirhan, *Kur’an-ı Kerim’in Tecvidi*, Türkiye, Diyanet Vakfı Yay. Ankara, 2005, s.104.

¹⁵¹ Mekki, *er-Riaye*, s.245.

¹⁵² Pakdil, Ramazan, *Ta’lim Tecvid ve Kıraat*, s. 184,185.

¹⁵³ Nur, 24/33

¹⁵⁴ Nisa, 4/33

¹⁵⁵ Ali İmran, 4/78

olurlar.¹⁵⁶İdgam sebebiyle oluşan müşedded harfler de teşdid konusunun içine girmektedir. Pakdil, sadece ayrı ayrı kelimelerde bulunan iki aynı harfin idgamını idgam-ı misleyn olarak değerlendirir ve şu örnekleri verir:

ءاووا وَنَصْرُوا¹⁵⁷ فَمَا رِيحَتْ تِجَارَتُهُمْ¹⁵⁸ اضْرِبْ بِعَصَاكَ¹⁵⁹

Bu misallerde idgamın oluştuğunu söyler ama teşdidin oluşmadığını, zira yazıda şedde (◌) işaretinin bulunmadığı kanaatine varır.¹⁶⁰ Halbuki burada hem idgam hem de teşdid meydana gelmiştir, zira teşdidin oluşması için üzerinde şedde (◌) işaretinin bulunması şart değildir.¹⁶¹

İdgam-ı meal gunne, idgam-ı bila gunne, idgam-ı mütecâniseyn, idgam-ı mütekâribeyn gibi idgam çeşitlerinde, sakin harfin harekeli harf içinde idgam edilme durumu vardır. Bu idgam, kâmil olsun, nâkis olsun, idgam sonucu meydana gelen şeddeli okuyuş, teşdidi oluşturmaktadır. Bunu çalışmamızda kapsamlı olarak ortaya koymaya çalıştık.

Kanaatimizce Pakdil'i böyle bir sonuca götüren sebep, klasik dönemde kaleme alınmış olan temel eserlerden ziyade son 4-5 asırda telif edilmiş eserlere müracaat etmek olsa gerektir. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşrin*'de "Nun-i Sakine ve Tenvin"'in hükümleri bölümünde ele aldığı ihfa konusunu işlerken ihfanın bir idgam olmadığını, idgam olmayınca da muhfa (gizleme) eyleminin meydana geldiğini, bunun sonucunda da tahfifin oluştuğunu, idgam olsaydı bunun da teşdidi oluşturacağını söylemektedir¹⁶² ki, İbnü'l-Cezerî bu konuyu tafsilatlı olarak *et-Temhid*'inde özet olarak da *en-Neşr*'inde ele almaktadır.

Bu yorumuyla İbnü'l-Cezerî mutlak anlamda idgamın teşdidi meydana getirdiğine kanaat getirmektedir ki onun bu geniş perspektifinin kaynağı, klasik dönem yani Endülüslü tecvid ve kıraat âlimlerinin bakış açıları olsa gerektir.

Telifat dönemi dediğimiz hicri V. asırda eserler veren Mekki, Dani ve Kurtubi gibi sahalarında uzman olan bu âlimler, teşdidi yorumlarken geniş bir bakış açısıyla konuyu ele almışlar, hem idgam kavramını hem de idgamın sonucu olan teşdid/müşedded kavramını kullanmışlardır. Aynı kelimedede oluşan idgamı ve idgamla birlikte şeddeli okunan harfi, ister hat/yazı

¹⁵⁶ Husari, *Ahkamu'l Kıraati'l-Kur'an*, s.125; Güllü, Sitki, *Açıklamalı Örnekleriyle Tecvid İlmî*, Huzur Yayınları, İstanbul, 2005, s.346.

¹⁵⁷ Enfal, 8/72

¹⁵⁸ Bakara, 2/16

¹⁵⁹ Bakara, 2/60

¹⁶⁰ Pakdil, *Talim Tecvid*, s.184

¹⁶¹ Kurtubi, *el-Mudth*, s.154; Hasan b. Kasım en-Nahvi, *el-Müfid*, s.105.

¹⁶² İbnü'l Cezeri, *en-Neşr*, II, s. 26,27; İbnü'l Cezeri, *et-Temhid*, s.216,217

bakımından üzerinde şedde (ّ) işareti bulunsun, ister bulunmasın telaffuz olarak şeddeli okunduğundan, bunu teşdid olarak değerlendirmişlerdir. Sadece teşdid konusunu, müşedded bir şekilde yazılan edatlarla –ئَمْ– أَنْ– لَمْ– حَتَّى– لَمَّا– كَلَّا– sınırlandırmamışlardır.

Klasik dönem tecvid alimleri, aynı cins olan harflerin veya mahreç ve sıfat bakımından birbirlerine yakın olan harflerin idgam konularını işlerken, bir kısmı idgam kavramını merkeze alırken bir kısmı da teşdid/müşedded terimini merkeze almışlar ve bu başlık altında bu konuyu irdelemeye çalışmışlardır. Çalışmamızın buraya kadar olan bölümünde idgam ve onun neticesi olarak ortaya çıkan teşdid/müşedded konusunu klasik eserler ekseninde ele almaya çalıştık. Şimdi de teşdid teriminin zıddı olan **tahfif**, **telyin** kavramları ve bu kavramların neye delalet ettikleri, neleri kapsadıkları gibi konuları ele almaya çalışacağız.

VI-Lügavi Anlamda Tahfif

H-F-F خ ف ف kökünden, kelimenin ortasındaki ف harfi ile sonundaki ف harfi müşedded kılınmış muzaaf yapıda bir kelimedir. Sülasi mücerred olarak ف ف ف kalıbında خَفَّ–خَفَّتْ–خَفَّافًا şeklinde kullanılır¹⁶³ Çabukluk, sürat anlamına da gelir. Buldukları yerden/vatanlarından çabucak ayrılan, göçen topluluklar için خَفَّ القوم عن أوطانهم خُفُوفًا¹⁶⁴ cümlesi kullanılır.

Azlık, az sayıda anlamına da gelir. Bir kişinin az sayıda bir grupta yola çıkması خَفَّ خرج فلان في خَفِّ من الصحابة cümlesi ile anlatılır. Yağmur az olduğu zaman خَفَّ المَطَرُ şeklinde ifade edilir.¹⁶⁵ Bir kişinin diğer bir kişiye boyun eğmesi, itaat etmesi خَفَّ فلان لفلان ifadesi ile anlatılır.¹⁶⁶

خَفَّ kelimesi mastar bir yapıda genç, zengin anlamlarını da ihtiva eder ki¹⁶⁷ “Gerek genç, zengin ve binekli olarak; gerekse fakir, zor bir durumda ve bineksiz olarak savaşa çıkın.”¹⁶⁸ âyetinde bu anlama işaret edilmektedir.

Yükü hafif, insanlara eziyeti olmayan, kendisi ile yolculuğun kolay olduğu kişi için أَخْفُ الرجل tabiri kullanılır¹⁶⁹. تخفيف vezninde خَفَّفَ kelimesi mastar bir yapıda, bir yükü hafifletmek, ağırlığı gidermek anlamında kullanılır¹⁷⁰. فَلا

¹⁶³Halil b. Ahmed, *Kitabü'lAyn*, s.215, İbn Manzur, *Lisanü'l Arap*, IX, s.79.

¹⁶⁴Zemahşeri, Carullah Mahmud b. Ömer (ö. 538/1144), *Esasü'lBelağâ*, Daru Sadır, Beyrut, 1965, s. 170.

¹⁶⁵İbnManzur, *Lisanü'l Arap*, IX, s. 79.

¹⁶⁶İbnManzur, *Lisanü'l-Arap*, IX, s. 79,80.

¹⁶⁷İbnManzur, *Lisanü'l-Arap*, IX, s.79.

¹⁶⁸Tevbe, 9/41

¹⁶⁹Halil b. Ahmed, *Kitabü'lAyn*, s.215.

¹⁷⁰İsfehâni, *el-Müfredat*, s. 152.

يُخَفَّفُ عَنْهُمْ الْعَذَابُ “Onlardan azab hiç hafifletilmez.”¹⁷¹ ayetinde bu anlamı görüyoruz. تخفيف terimi تنقیل kavramının zıddıdır ki, bir şeydeki ağırlığı gidermek, onun yükünü azaltmak anlamını içerir.¹⁷² Dile kolay gelen söz كلام خفيف تاملaması ile anlatılır¹⁷³.

Şimdi de lügavi anlamları üzerinde durduğumuz tahfif kavramının istilahi anlamı üzerinde duralım.

VII- İstilâhi Anlamda Tahfif Kavramı

Kur’an hattında iki şekilde resmedilen şedde alametinden uzak,¹⁷⁴ harfe baskı yapmaksızın, iki harften birini telaffuz etmek için, iki harfin yerine kaim olan şeddeli harfin çözümlenmesinden ibarettir.¹⁷⁵ Daha açık bir ifadeyle şeddeli harfi iki ayrı harf şeklinde okumaktır.

Tahfif kavramı **teshil** kavramı ile de ifade edilir ki, bu durumda anlamı, müfred müzekker gaib zamirlerini uzatmamak/bu zamirleri med yapmadan okumaktır. Örneğin عليه-اليه-فيه kelimelerindeki و harflerini sılasız okumaktır.¹⁷⁶

Kiraat ilminde ‘Ferşü’l-huruf’¹⁷⁷ başlığı altında ele alınan, şeddeli kelimelerin farklı kıraatlere göre şeddesiz okunması da **tahfif** kavramı ile izah edilmiştir.

Örneğin وَيُنزِلُ الْعَيْثُ¹⁷⁸ ayetindeki يُنَزِّلُ kelimesini, Nafi, İbn Âmir, Asım şeddeli olarak okurken, İbn Kesir, Ebu Amr, Hamze, Kîsai ve Halef وَيُنزِّلُ şeklinde şeddesiz olarak okurlar ki, şeddesiz okunan bu kelime tahfife örnektir.¹⁷⁹

‘Tahfif’ kelimesine, harekeli bir harfi sakin olarak okumak anlamı da yüklenmiştir. Bakara suresi 88. ayette yer alan عُلْفٌ kelimesindeki ل harfini Ebu Amr (ö. 154/770) zammeli olarak عُلْفٌ harekeli bir şekilde okur. Bu okuyuş **teskile** örnektir. Diğer kıraat imamları ise, ل harfini sakin olarak okurlar ki bu

¹⁷¹ Bakara 2/86

¹⁷²Firuzabadi, *Kamusu’l-Muhit*, s.1042, 1042.

¹⁷³İsfehâni, *el-Müfredat*, s. 152.

¹⁷⁴Dani, Ebu Amr Osman b. Said, *el-Muhkem fi Nakdi’l-Mesahif*, thk: M.Hasen İsmail, Daru’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut, 2004, s. 39,40.

¹⁷⁵İbnTahhan, *Mürşidü’l Kari’*, s.69.

¹⁷⁶İbnMücahid, *Kitabü’s- Seba*, s.132; İbnTahhan, *Mürşidü’l-Kari*, s.69; el-Hamevi, *el-Kavaidve’İlşarat*, s.47; İbnü’lCezeri, *et-Temhid*, s.70.

¹⁷⁷ Ferşü’l-Huruf ile ilgili olarak bkz: Murat Akkuş, “Kıraatlerin Tefsire Etkisi (İbn Âşûr Örneği)”, *Mütefekkir*, Aksaray, 2015, cilt 2 sy: 3, Haziran, ss. 151-176.

¹⁷⁸ Lokman,31/34

¹⁷⁹Benna, Ahmed b. Muhammed (ö. 1117/1705) *İthafü Fudalâi’l-Beşer bi’l-Kıraati’l-Erbaate Aşer*, thk. Şaban M. İsmail, Alemü’l-Kütüb, 1.Baskı, Beyrut, 1407/1987, II, 194

tahfife örnektir.¹⁸⁰Biz kıraat ilmindeki ‘tahfif’, ‘teşdid’ konusundan ziyade tecvid ilmindeki tahfif ve teşdid’i ele aldığımız için bu örneklerle yetiniyoruz.

‘Tahfif’, teşdidin zıddıdır. Tecvid ilminin ıstılahları üzerinde hazik/uzman olan bazı alimler teşdid kavramı ile teskil kavramını aynı anlamı ihtiva ettiğinden hareketle ‘tahfif’ kavramı aynı zamanda ‘teskil’¹⁸¹ kavramının zıddıdır demişlerdir.¹⁸² Ama kavramların işaret ettiği anlam örgüsünü dikkate aldığımızda şu kanaate varıyoruz. Tahfifin zıddı teşdid, teşdidin zıddı tahfif olarak gözükmemektedir.

Kurtubi teşdid kavramının zıddı olarak tahfif kavramına işaret ettiği gibi buna ilaveten telyin kavramını da tecvid ilminin ıstılahları arasına koymaktadır. Biz de tahfif teriminin müradifi olarak zikredilen ‘telyin’ kavramı üzerinde durmaya çalışalım.

IX- Lügavi Yönden Telyin

L-Y-N ل ي ن maddesinden türeyen bu kavram, لَيْبًا – وَلِيًّا şeklinde kibar, nazik, yumuşak, basit, kolay anlamlarına gelir.¹⁸³ Sertliğin, kabalığın zıddı anlamında لَيْن kelimesi kullanılır. Bir kişinin nimet, refah içinde olması هُوَ لَيْنٌ cümlesi ile ifade edilir.¹⁸⁴ Müteaddi bir yapıda bu kelime, kibar ve nazik davranış için kullanılır. “Onlara karşı kibar davrandı”¹⁸⁵ cümlesinde bu anlam öne çıkmaktadır. تَلْيِينٌ kalıbında تَلْيِينٌ kelimesi mastar olarak yumuşatmak, sakinleştirmek anlamlarını içerir. تَفْعُلٌ vezninde kullanıldığı zaman تَلْيِينُ الشَّيْءِ mutavaat bir yapıda bir şeyin yumuşaması, esnemesi anlamındadır. Bir kişinin başka bir şahsa müdahenede bulunması, o kişiyi gereksizce övmesini Araplar تَلْيِينٌ لِفُلَانٍ cümlesi ile anlatırlar.¹⁸⁶ Şimdi lügavi anlamları üzerinde durduğumuz ‘telyin’ kavramının tecvid ilmindeki yeri, hangi konuları ihtiva ettiği gibi konuları ele almaya çalışacağız.

¹⁸⁰İbn Mücahid, *Kitabu’s Seba*, s.164; Duseri, İbrahim b. Said ed-Duseri, *Muhtasarü’l-Ibarat li-Mu’cemi Mustalahati’l-Kıraat*, Daru’l Hadara, Riyad, 1429/2008, s.43.

¹⁸¹ Teskil, Hâ-i kinayenin med ile okunması demektir. Örneğin; عَلَيْهِ – عَلَيْهِ kelimelerindeki (هـ) harfinin إِبْيِي (هـ) şeklinde okunmasıdır. Cemii mimlerinin siygası da bu kelime ile anlatılmaktadır. عَلَيْهِمْ kelimesinin عَلَيْهِمْ şeklinde okunması gibi. Bkz: İbn Tahhan, *Mürşidü’l-Karii*, s. 70; Hamevi, *el-Kavaidü ve’l-İşarat*, s. 47.

¹⁸² Hamevi, *el-Kavaidü ve’l-İşarat*, s. 47, 48.

¹⁸³ Halil b. Ahmed, *Kitabü’l-Ayn*, s. 764; İbn Manzur, *Lisanü’l-Arap*, XIII, 394.

¹⁸⁴ İbn Faris, *Mu’cemu’l-Mekayis*, s. 944; İbn Manzur, *Lisanü’l-Arap*, XIII, 395.

¹⁸⁵ Zemahşeri, *Esasü’l-Belağa*, s. 579.

¹⁸⁶ İbn Manzur, *Lisanü’l-Arap*, XIII, 394; *el-Mucemu’l-Vasit*, s. 850.

X- Bir Tecvid Terimi Olarak Telyin

Bu kavramı tecvid ilminin istilahları içine alan, Endülüslü tecvid ve kıraat bilgini Kurtubi, önce bu terimin tecvid ilmindeki tanımını yapar, sonra örnekler üzerinden bu kavramı izah etmeye çalışır.

Telyin: “İki vav harfi birarada bulunur, iki vav harfinden birincisi sakin olur ve bu vav harfinden önceki harf de mazmum olursa/ birinci ‘vav’ harfi, med harfi konumunda olur, ikinci ‘vav’ harfi de harekeli olur ve diğer kelimenin ilk harfi olursa veya iki ya harfi yine birarada bulunur birinci ‘ya’ harfi sakin, makabli meksur olursa ikinci ‘ya’ harfi harekeli olur, öbür kelimenin ilk harfi olursa, bu iki ‘vav’ harfi veya iki ‘ya’ harfi birbirine idğam edilmeden, birinci و harfi med harfi olarak baki kalmak kaydıyla, teşdide gidilmeden, ikinci و veya ي harflerini de kendi mahreçlerinden çıkararak harekeli bir şekilde telaffuz edilir.”¹⁸⁷

Kurtubi aşağıdaki örnekler üzerinde telyin’in nasıl oluştuğunu izah etmeye çalışır.

الذين آمنوا وهاجروا 188 إصبروا وصابروا 189 في يوم كان مقداره 190 الذي يدع البيتيم 191 الذي يوسوس 192

Bu ayetlerde yer alan birinci sakin و harfi ve sakin ي harfleri med harfi oldukları için kendilerinden önceki zammeli harflerin zammesi, yerli yerince mükemmel bir şekilde belirtilecek bu ‘vav’ ve ‘ya’dan sonra gelen harekeli و, harekeli ي harfleri de şeddeden uzak olarak/tahfifle, latif bir şekilde telaffuz edilecektir ki bu okuyuş şekliyle ‘telyin’ sınırları içinde kalınsın ve teşdide doğru meyledilmesin.¹⁹³

Daha açık bir anlatımla bunu ifade edersek, teşdide olduğu gibi iki و harfini bir müşedded ve şeklinde telaffuz etmeden, iki ي harfini de şeddeli bir tek ي harfi gibi okumaktan uzak durularak, tabii medler yerli yerince yapılmak suretiyle harekeli و ve ي harfleri de müleyyen/yumuşak bir sesle telaffuz edilecektir.

Mekki’nin ي ve و harflerinin bu şekilde telaffuz edilmesini, harfleri terkip halinde tek tek ele aldığı bölümde zikrettiğini fakat ‘tahfif’ ve ‘telyin’

¹⁸⁷ Kurtubi, *el-Mudih*, s. 153.

¹⁸⁸ Enfal, 8/72.

¹⁸⁹ Alü-İmran, 3/200.

¹⁹⁰ Secde, 32/5.

¹⁹¹ Mâun, 107/2.

¹⁹² Nâs, 114/5.

¹⁹³ Kurtubi, *el-Mudih*, s. 154.

kavramlarını kullanmadığını görüyoruz. “Bu harfler med harfi ve lin harfi oldukları zaman kendilerinden sonra و ve ي harflerinde idğam edilmezler. Bu sebeple hareketli ي harfini ve hareketli و harfini açıktan okumak gerekir.”¹⁹⁴ diyerek ‘telyin’e işaret etmektedir.

el-Müfid müellifi Hasen b. Kasım (ö. 749/1348) da telyin konusunu, teşdid kavramının akabinde alır ve “aynı cins harflerin birarada olup birincisinin sakin, ikincisinin hareketli olması durumunda idğamın vacip olduğunu, ancak bu konuda bir istisnanın mevcut olduğunu dile getirir. Bu durumu da örneklerle ortaya koymaya çalışır.

في يَوْمٍ عَاصِفٍ¹⁹⁵ كَانَ فِي يُوسُفَ¹⁹⁶ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ¹⁹⁷

Bu misallerde bir arada bulunan و ve ي harflerinde izhar vaciptir, idğam mevcut değildir. Birinci ي harfleri ve و harfi med harfi oldukları için kasr ölçüsünde uzatılırlar, med harfi olan و ile diğer و harfi arasında izhar yapılır, ardından med harfi olan ي ile diğer ي harfi arası izhar ile okunur, teşdide gidilmez telyin icra edilir, bu telyinin uygulanmasında da aşırıya kaçılmaz. Yani hareketli و harfinin başka bir harfe dönüşmesi, hareketli ي harfinin de başka bir harfe dönüşecek kadar esnetilmesinin önüne geçilmiş olur.”¹⁹⁸ Örneklerde yer alan sakin و ve ي harfleri, med harfi olduğundan dolayı bir sonraki hareketli olan و ve ي harflerinde idgam edilmezler, buradaki med harflerindeki meddi lâtif bir şekilde, hareketli و ve ي harflerine ise biraz vurgu yapmak gerekir ki burada medd-i temkin vardır.¹⁹⁹

Yukarıdaki örneklerde med harfi olan ‘vav’ harfi ve ‘ya’ harfinin zahir/açık olduğunu görüyoruz. Bazı durumlarda ise ‘vav’ ve ‘ya’ harfleri med harfi konumunda olurlar ama mukadder/gizli bir şekilde yer alırlar. Aşağıdaki misallerde bunu müşahede ediyoruz.

فَهُوَ يَخْلِفُهُ وَهُوَ²⁰⁰ هُمْ بِهِ يُؤْمِنُونَ²⁰¹ عَلَى سَوْقَةٍ يُغْجِبُ²⁰²

Bu ayetlerde muttasıl zamirlerin önünde و ve ي harfleri bulunmaktadır. Bu sebeple med fiili icra edilmektedir. Bu med harfi olan و ve ي harfleri, kendilerinden sonra gelen hareketli و ve ي harflerinde idğam edilmeden

¹⁹⁴ Mekki, *er-Riaye*, s. 182, 183, 239.

¹⁹⁵ İbrahim, 14/18.

¹⁹⁶ Yusuf, 12/7.

¹⁹⁷ Bakara, 2/25.

¹⁹⁸ Hasan b. Kasım el-Ma’ribi, *el-Müfid*, s. 103, 104.

¹⁹⁹ Karaçam İsmail, *Kur’an-ı Kerim’in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, İstanbul, 2013, s.278

²⁰⁰ Sebe’, 34/39.

²⁰¹ Kasas, 28/52.

²⁰² Fetih, 48/29.

telaffuz edilecek, harekeli و ve ي harfleri de mahreçlerinde sıkıştırılmadan latif bir üslupla okunacaktır²⁰³ki, bu örnekler de telyin'in sınırları içinde yer almaktadır.

Şimdiye kadar üzerinde durduğumuz 'telyin' örnekleri, med harfi olan و ve ي harfleri ile kendilerinden sonra gelen harekeli ي ve و harfleri üzerinde meydana gelen telyin/tahfif örnekleriydi.

Telyin'in oluştuğu bir diğer alana geçerse bu da şu misaller üzerinde görebiliriz.

بِالْعَدْوَةِ وَالْعِشِيِّ يُرِيدُونَ²⁰⁴ إِلَىٰ يَدِكَ²⁰⁵ بِالْعُدْوَةِ وَالْأَصَالِ²⁰⁶

Ayetlerde yer alan müşedded ي harfleri ve و harfinden sonra, harekeli ي harfi ve و harfi bulunmaktadır. Kur'an okuyucusu şeddeli olan ي harflerini teşdid ile okuyacak, harfe baskı uygulamayacak, و harfini de teşdid ile okuyacak, şeddeli olan 'ya' ve 'vav' harflerini harekeli olan 'ya' ve 'vav' harflerinde idğam etmeyecek, müteharrik bir konumda olan 'vav' ve 'ya' harflerini de telyin/tahfif ile okuyacak ki teşdidle okunan harflerle teşdidsiz okunan harfler birbirinden ayrılınsın biri diğerine üstünlük sağlamasın.²⁰⁷

Dilbilimci Sibeveyh de idğam konusunu ele alırken med harfi konumundaki و harfi ile ي harflerini zikreder. Bu و harfi ve ي harfinden sonra, harekeli و ve ي harflerinin bulunması durumunda idğamın gerçekleşmediğine işaret eder ve bunu طَلُّمُوا وَاقْدًا – اظْلَمِي يَاسِرًا – وهذا قاضي يَاسِرٍ – misalleri ile yorumlamaya çalışır.²⁰⁸ Sibeveyh'in bu yorumu bize şunu anlatır. İlk dönem dilbilimcilerinin Arap dilinin temel kuralları, inceliklerine dair ortaya koymaya çalıştıkları eserlerde kullandıkları ıstılahlar, terimler tecvid ilmi baz alınarak zikredilmemiştir. Dilin kendi seyri içerisinde gelişen bir kavramlaşma sürecini görüyoruz. İlk dönem dilbilimcilerinin kullandığı 'idğam' kavramının sonraki dönem filologları ve tecvid bilginleri tarafından kullanıldığını, halen kullanılmakta olduğunu bu sahada yazılan eserlerde görmekteyiz ki idğam kavramı, diğer kavramları da içine alan şemsiye bir terimdir.

²⁰³ Kurtubi, el-Mudih, s. 154; Hâburi, Ahmed b. Abdillâh b. Zübeyr (ö. 690/1291), *ed-Dürri'n-Nazid fi ilmi't-Tecvid*, thk: Ahmed b. Ali b. Abdillâh es-Südeys, Mektebetü Daru'z-Zeman, I. Baskı, Medine, 1437/2016, s. 180.

²⁰⁴ Kehf, 18/28.

²⁰⁵ Maide, 5/28.

²⁰⁶ Araf, 7/205.

²⁰⁷ Bkz: Dâni, *et-Tahdid*, s. 134; Hemedani, *et-Temhid*, s. 260; Hâburi, *ed-Dürri'n-Nazid*, s. 139; İbnü'l-Cezeri, *et-Temhid*, s. 163.

²⁰⁸ Sibeveyh, *el-Kitab*, IV, 442.

Son asırda kaleme alınan eserlerde, günümüzde telif edilen eserlerde telyin/tahfif konusunun bu başlık altında ele alınmadığını 'idğam' konusu içinde işlendiğini görüyoruz.²⁰⁹ Son yarım asırda kaleme alınan tecvid ilmine dair eserlerde ana başlık olarak 'idğam' kavramının ele alındığı bölümde yer verildiği gibi, alt başlık olarak 'idğam-ı misleyn' konusunun içinde kısaca ele alındığını görüyoruz. Örneğin, Husari (ö. 1401/1979), 'mütemasil idğam' konusunu ele alırken hem mahreç yönünden hem de sıfat yönünden aynı olan harflerin birbirine idğam edileceğini, fakat med harfi olan و harfi ile harekeli و harfinin, yine med harfi olan ي harfi ile harekeli ي harfinin peşpeşe gelmesi durumunda idğamın gerçekleşmeyeceği fikrini ileri sürer. Çünkü med harfi olan و ile harekeli و harfinin aynı mahreçten çıkmadığını, med harfi olan و harfinin cev'f (boğaz ağız boşluğu) ten çıktığını, müteharrik و harfinin ise dudaklardan çıktığını bu sebeple idğamın söz konusu olmadığını söyler. Yine med harfi olan ي harfinin cevftten çıktığını, müteharrik olan ي harfinin ise dil ortası ve üst damaktan çıktığını, bunun sonucu olarak mahreç birliği olamayan bu iki 'ya' harfinin de birbirine idğam edilmeyeceğini söyler ve ²¹⁰آمَنُوا وَعَمِلُوا ²¹¹فِي يُوسُفَ örneklerinde sakın olarak yer alan و ve ي harflerinin kendilerinden sonraki harekeli و ve ي harflerinde idğamının mümkün olmadığını dile getirir.²¹²

Atıyye Kâbil Nasr²¹³, Demirhan Ünlü²¹⁴, Abdurrahman Çetin²¹⁵, Ramazan Pakdil²¹⁶ gibi tecvid müellifleri idğam edilmeyip 'telyin' ile okunan و ve ي harflerinin bu konularını; 'idğam-ı misleyn' konusunu işlerken muhtasar bir şekilde ele almışlar ve 'idğamın caiz olmadığı yerler' alt başlığı ile bu konuyu işlemeye çalışmışlardır. Klasik dönem tecvid âlimlerinin kullandığı telyin/tahfif, teşdid gibi kavramların sonraki dönemlerde kullanılmadığı, bu terimler yerine idğam ve onun çeşitleri şeklinde sıralandığı görülmektedir. Bunda İbnü'l-Cezeri'nin belirleyici bir konuma sahip olduğu kanaatindeyiz. Onun gençlik döneminde telif ettiği *et-Temhid*'inde, kendisinden önceki tecvid müelliflerinin metodlarını, konuları işleyiş tarzlarını görebiliyoruz. Örneğin teşdid/müşedded konusunu ana başlık

²⁰⁹ Bkz: Muhammed Mekki, *Nihayetü'l-Kavli'l-Müfid*, s. 112.

²¹⁰ Kehf, 18/107.

²¹¹ Yusuf, 12/7.

²¹² Mahmud Halil Husari (1401/1979) , *Ahkamü Kiraeti'l-Kur'ani'l-Kerim*, nşr. Muhammed Talha Bilal Minyar, Daru'l-Beşairi'l-İslamiyye, II. Baskı, y. y. (1417/1996) , s. 124.

²¹³ Atıyye Kabil Nasr, *Gayetü'l-Mürid fi İlmî't-Tecvid*, Mektebetü'l-Haremeyn, I. Baskı, Riyad, (1409/1988) , s. 170.

²¹⁴ Ünlü, Demirhan, *Kur'an-ı Kerim'in Tecvidi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 2005, s. 111.

²¹⁵ Çetin, Abdurrahman, *Kur'an Okuma Esasları*, Emin Yayınları, 7. Baskı, Bursa, 2009, s. 238.

²¹⁶ Pakdil, Ramazan, *Talim Tecvid ve Kiraat*, İFAV Yay., İstanbul, 2013, s. 177.

halinde işleyerek Endülüslü Mekki b. Ebi Talib'in, Kurtubi'nin yolunu takip etmiştir. Ama *en-Neşr*'inde daha farklı bir yöntem izlemiştir. Kendisinden sonra bu konuda eser telif eden âlimler, İbnü'l-Cezeri'nin *Mukaddime* ve *en-Neşr* adlı eserlerini kendilerine yegâne kaynak kabul ettikleri kanaatini taşıyoruz.

Telifat dönemi eserleri olan Mekki b. Ebi Talib'in *er-Riayesi*, Dâni'nin *et-Tahtid'i*, Kurtubi'nin *el-Mûdih fi't-Tecvid'i* tecvid ilmine dair kaleme alınan nadide eserlerdir. Günümüzde bu ilim sahasında eser verecek olan müellifler, klasik dönemde telif edilen bu eserlere müracaat ederek, onların kullandıkları kavramları, tecvid konularını işleyiş tarzlarını da gözönünde bulundurarak ele alması daha doğru bir yaklaşım tarzı olur inancındayız. Klasik dönemin birikimi ve son asırlarda telif edilen tecvide dair eserlerin katkısı ile çok daha zengin, daha orijinal çalışmaların ortaya çıkacağı bir gerçektir.

Sonuç

Dil bilimcilerin eserlerinde ele alınan idgam, izhar, iklab, imale, hemze, harflerin mahreçleri, sıfatları gibi konular hicri dördüncü asrın sonu, beşinci asrın başlarında yön değiştirmiş tecvide dair müstakil eserlerin verilmeye başlandığı bu asırda yukarıdaki tecvide ait kavramlar ve bunlara ilaveten yeni terimler, tecvid ilmine dair kaleme alınan kitaplarda yer almaya başlamıştır. Bunun ilk örneğini Kayrevan'da doğup daha sonra gençlik döneminde Endülü's'e hicret eden Mekki b. Ebi Talip'in *er-Riaye* adlı eserinde görüyoruz.

Mekki'den sonra yine Endülüslü olan Ebu Amr ed-Dani'nin telif ettiği *et-Tahtid fi'l İtkani vet-Tecvid* adlı eserinde tecvide ait kavramların ve konuların derli toplu sunulduğu sistematik bir şekilde ele alındığı görülmektedir. Hayatının çoğu Endülü's'de geçen zaman zaman ilmi seyahatler için Şam'a, Mısır'a Harran'a giden ömrünün geriye kalan kısmını Kurtuba'da geçiren Abdulvehhab Muhammed b. el-Kurtubi kendisinden önce tecvid konusunda eser veren alimlerin çalışmalarından sonra kendinin kaleme aldığı bir eser vücuda getirmiştir ki, tecvid ilmine dair konuların tafsilatlı olarak ele alındığı, farklı bakış açılarıyla işlendiği eserin adı *el Mudih fit-Tecvid*'dir. Kurtubi bu eserinde harflerin mahreçleri, sıfatları, lahn, med, teşdid, telyin, tenvin ve nuni sakin, izhar, iklab, hareke, sükûn vb. kavramları ele almaya çalışmıştır.

Endülüslü tecvid alimleri tenvin ve sakin nunun hükümleri başlığı altında idgam konularını örnekleriyle ele almışlar fakat ayrı bir başlık altında mütemasil idgam, mütekarip idgam gibi konuları tasnif etmemişlerdir.

İdgamın sonucu olarak ortaya çıkan teşdid/müşedded konusu müstakil bir başlık altında Mekki b. Ebi Talip ve Kurtubi tarafından ele alınmıştır. Dani'nin eserinde bu konu harflerin terkip halindeki durumları ele alınırken işlenilmeye çalışılmıştır. Aynı kelimede, birbirini takip eden iki ayrı kelimede oluşan idgamın tam olması durumunda oluşacak olan teşdidi, Mekki bin Ebi Talip, "teşdid-i müfred" olarak isimlendirmektedir.

Tenvin ve sakin nunun dört harfteki -و, ی, م, ن- idgamında oluşan teşdidin nakıs bir teşdid olduğu, hem dil bilimcilerinin hem de klasik dönem tecvid alimlerinin çoğunluğu tarafından kabul edilmiştir. Tenvin ve sakin nunun ۛ ve ۛ harflerindeki idgamında meydana gelen teşdid ise, tecvid bilginlerin ve filologların çoğunluğuna göre tam ve mükemmel bir teşdiddir. Tenvin ve sakin nunun ۛ ve م harflerindeki idgamı tam ise de gunnenin mevcudiyeti, bu idgamın nakıs olmasına sebep olmakta bunun sonucunda oluşan teşdid de tam anlamda bir teşdidi ortaya koymamaktadır. Birbirine yakın harflerin biri diğerinde idgam edilmesi durumunda hem nakıs bir teşdidin hem de mükemmel manada bir müşeddedin olabileceği görüşünü tecvid alimleri dillendirmişlerdir.

Gunneli idgam ve bunun sonucunda ortaya çıkan teşdidin okunuş sürecinin kendisinde gunne bulunmayan harflerden daha uzun olduğu bir gerçektir. Klasik dönem tecvid alimleri 'teşdid' başlığı altında idgam konularını da işlemişlerdir. Kurtubi bunların başında gelmektedir. Zira o mütemasil idgam, mütekarip, mütecanis idgam konularını, idgamı şemsiyye konusunu da 'teşdid' başlığı altında ele almıştır. Kurtubi birbirine yakın harflerin idgamıyla oluşan şeddeli harfler konusunu da bu başlık altında işlemiştir.

ۛ harfinin tekririnde mübalağa edilmesi sebebiyle bu harfin şeddeli olma durumunda nasıl telaffuz edileceği, şeddeli ۛ harfindeki tekririn gizlenmesiyle daha sahih bir ۛ harfinin icra edileceğine hem Mekki hem Kurtubi vurgu yapmaktadır.

İbnü'l-Cezeri ise klasik dönem tecvid müelliflerinin 'teşdid' konusuna ait yorumlarını özet bir şekilde aktarır ve gunnenin bulunduğu teşdidle ilgili yeni bir terim ortaya koyar ki bunu ما يشدد بتراخ (yumuşak, zayıf, zamana yayılan bir teşdid) olarak isimlendirir.

Kurtubi teşdid kavramının zıttı olarak 'tahfif' kavramını kullanmayı tercih etmemiş, 'telyin' kavramını öne çıkarmıştır. Zira teşdidten uzak yumuşak ve rahat bir okuyuş şekli ortaya konduğu için bu kavramı kullanmayı tercih etmiştir. Burada lügavi anlam ile ıstılahi anlamın örtüştüğü

görülmektedir. Tahfif kavramı daha sonraki dönemde tecvid ilminin bir terimi olarak değil kıraat ilmine ait bir ıstılah olarak yaygınlık kazanmıştır.

Son altmış yıldır kaleme alınan tecvide dair eserlerin birçoğunda ‘teşdid’ konusu müstakil bir başlık olarak ele alınmamış, idgam konusu işlenirken muhtasar bir şekilde bu konuya değinilmiştir. Günümüz tecvid müelliflerinin kanaati, şeddeli olarak yazılan اَنَّ - اَنَّ - اَنَّ - اَنَّ - اَنَّ gibi edatların teşdid konusuna dâhil edileceği, idgam sonucunda meydana gelen şedde eyleminin bu konuya dâhil edilemeyeceği yönündedir. Günümüz tecvid müellifleri Endülüslü alimlerin kullandığı teşdid, telyin ve tahfif terimlerini kullanmayı tercih etmeyerek dilcilerin kullandığı idgam kavramını öncelmişlerdir. Onların bu konudaki eksik kanaatleri, klasik dönem eserlerine müracaat etmemeleri ve o müelliflerin görüşlerini yeterince eserlerine taşımamaları sebebiyledir. Tecvid sahasında eser veren müelliflerin teşdid terimi ile yetinmeyip hem teşdid hem de idgam terimini kullanmalarının yerinde olduğu kanaatindeyiz.

Günümüzde telif edilecek tecvide dair bir eserde, telifat dönemi eserleri ve müelliflerinin yorumlarının yer almasının bir gereklilik olduğu, zira erken dönem eserlerindeki orijinal yaklaşımların, günümüz akademik çalışmalarına ve ilim dünyasına büyük oranda katkı sağlayacağı kanaatini taşımaktayız.

BİBLİYOGRAFYA

Abdulvehhab b. Muhammed b. Abdilvehhab el-Ensari el-Kurtubi (ö.461/1068) , *el-Mûdih fi't-Tecvid*, thk: Ganim Kadduri el-Hamed, DaruAmmar, II. Baskı, Amman, 1430/2009.

Akkuş, Murat, “Kıraatlerin Tefsire Etkisi (İbn Âşûr Örneği)”, *Mütefekkir*, Aksaray, 2015, cilt 2 sy: 3, Haziran, ss. 151-176.

Atıyye Kabil Nasr, *Gayetü'l-Mürid fi ilmi't-Tecvid*, Mektebetü'l-Haremeyn, I. Baskı, Riyad, (1409/1988).

Azami, Mustafa (ö.1439/2017) *Vahyedilişinden Derlenişine Kur'an Tarihi*, trc: Ömer Türker- Fatih Sevenli, İz yayıncılık, İstanbul,2006

Benna, Ahmed b. Muhammed (ö. 1117/1705) *İthafü Fudalâi'l-Beşer bi'l-Kıraatî'l-Erbaate Aşer*, thk. Şaban M. İsmail, Alemü'l-Kütüb, 1.Baskı, Beyrut, 1407/1987, II, 194

Çetin, Abdurrahman, *Kur'an Okuma Esasları*, Emin Yayınları, 7. Baskı, Bursa, 2009.

Dâni, Ebu Amr Osman b. Said (ö. 444/1053) , *et-Tahtid fi'l-İtkani ve't-Tecvid*, thk: Ganim Kadduri el-Hamed, Daru Ammar, I. Baskı, Amman, 1421/2000.

Dani, Ebu Amr Osman b. Said, *Câmiu'l-beyân fil-Kıraati's-Sebi*, thk Abdürrahim et-Tarhuni –Yahya Murad, Darül Hadis , Kahire,2006.

Dani, Ebu Amr Osman b. Said, *el-Muhkem fi Nakdi'l-Mesahif*, thk: M.Hasen İsmail, Daru'İkütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 2004.

Demirci Muhsin, *Kur'an Tarihi*, İfav Yayınları 3. Baskı, İstanbul 2010.

Dûseri, İbrahim b. Said, *Muhtasaru'l-Ibârat li-Mu'cemi Mustalâhati'l-Kıraât*, Daru'l-Hadâra, Riyad, 1429/2008.

Firuzâbadi, Mecdüddin Muhammed b. Ya'kub (ö. 817/1414), *el-Kamusu'l-Muhit*, thk. MektebüTahkiki't-Türas fi Müesseseti'r-Risale, II. Baskı, Beyrut, 1407/1987.

Ganim, Kadduri el-Hamed, *ed-Dirasatü's Savtiyye inde Ulemai't-Tecvid*, Daru Ammar, 2. Baskı, Amman, 2007.

Gülle, Sıtkı, *Açıklamalı Örnekleriyle Tecvid İlmî*, Huzur Yayınları, İstanbul, 2005.

Hâbûri, Ahmed b. Abdillâh b. Zübeyr (ö. 690/1291) , *ed-Dürü'n-Nazid fi ilmi't-Tecvid*, thk: Ahmed b. Ali b. Abdillâh es-Südeys, Mektebetü Daru'z-Zeman, I. Baskı, Medine, 1437/2016.

Halil b. Ahmed (ö. 175/791) *Kitabü'l-Ayn*, thk: Davud Süleyman el-Anbeki – İn'am Davud Sellum, Beyrut, 2004.

Hamevi', Ahmed b. Ömer, Muhammed Ebi'r-Rıza (ö. 791/1388), *el-Kavaid ve'l-İşârat fi Usûli'l-Kıraat*, thk. Abdülkerim b. Muhammed el-Hasen Bekkar, Daru'l-Kalem, Şam, 1406/1986.

Hasen b. Kasım en-Nahvi el-Ma'ribi (ö. 749/1348) , *el-Müfid fi Şerhi Umdeti'l-Mecid fi'n-Nazmı ve't-Tecvid*, thk. Cemal Seyyid Rifai, Mektebetü Evladi'ş-Şeyh ve't-Türas, Kahire, ts.

Hemedani, Ebu'l Ala Hasen b. Ahmed el Hemedani (ö. 569/1173) , *et-Temhid fi Ma'rifeti't-Tecvid*, thk: Cemaluddin Muhammed Şeref-Mecdi Fethi es-Seyyid, Daru's Sahabe, Tanta, Mısır, 1426/2005.

Husari, Mahmud Halil (1401/1979), *Ahkamü Kıraeti'l-Kur'ani'l-Kerim*, nşr. Muhammed Talha Bilal Minyar, Daru'l-Beşairi'l-İslamiyye, II. Baskı, y. y. 1417/1996.

Hüsnü Şeyh Osman, *Güzel Kur'an Okuma (Hakku't-tilaveh)* çev. Yavuz Fırat, Fecr yay. Ankara 2005.

İbn Cinni, Ebu'l-Feth Osman el-Mevsili (ö. 392/1001) *Sirru Sinaati'l-İrab*, thk. Hasan Hindavi, Daru'l-Kalem, Dimaşk, 1985.

İbn Faris, *Mu'cemu'l-Mekayis fi'l-Luga*, Daru'l-Fikir, Beyrut, 1418/1998

İbn Manzur, Cemalüddin Muhammed b. Mükerrrem (ö. 711/1311), *Lisanü'l-Arap*, DaruSadır, Beyrut, ts.

İbn Mücahid, Ebubekir Ahmed b. Musa et-Temîmî, *Kitabüs-seb'a fi'l-Kıraat*, thk. Şevki Dayf, Dâru'l-Meârif, Üçüncü baskı, Kahire ts.

İbn Tahhan, Abdülaziz b. Ali b. Muhammed es-Sümati (ö. 561/1165) , *Mürşidü'l-Kâri ila Tahkik-i Mealimi'l-Mekâri*, thk: Hatim Salih ez-Zamin, Mektebetü't-Tabiin, Kahire, 2007.

İbnü'l-Baziş, Ali b. Ahmed b. Halef el-Ensârî (ö. 540/1145), *Kitâbu'l-İkna' fi'l-kırâati's-seb'a*, thk. Abdülmecid Katâmiş, Daru'l-fikr, Dimaşk 1403.

İbnü'l-Cezeri, Ebu'l-Hayr Muhammed b. Cezeri (ö. 833/1429) *et-Temhid fi ilmi't-Tecvid*, thk: G. Kadduri el-Hamed, I. Baskı, Beyrut, 1407/1986.

İbnü'l-Cezeri, Ebu'l-Hayr, Muhammed b. Muhammed (ö. 833/1429) *en-Neşr fi'l-Kıraatil Aşr*, tsh Ali Muhammed ed-Dabba-Darul-Fikir, Mısır, ts.

Karaçam, İsmail, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okuma Kaideleri*, İFAV Yayınları, 16.Baskı, İstanbul, 2013.

Mekki b. Ebi Talip el-Kaysi (ö. 437/1045), *er-Riaye li Tecvidi'l-Kıraeti ve Tahkiki lafzi't-Tilaveh*, thk: Ahmed Hasen Ferhat, Daru Ammar, 5. Baskı, Amman, 2008.

Müberred, Ebul Abbas Muhammed b. Yezid (ö. 286/900) *el-Muktedap*, thk, Abdulhalık el-Udayme, Alemül Kütüp, Beyrut, ts.

Pakdil, Ramazan, *Talim Tecvid ve Kıraat*, İFAV Yay., İstanbul, 2013.

Râgıb el-İsfahani, Hüseyin b. Muhammed, (ö. V./ XI yüzyılın ilk çeyreği) , *el-Müfredat fi Garibi'l-Kur'an*, thk. M. Seyyid Kilani, Beyrut, ts.

Razi, Muhammed b. Ebi Bekr b. Abdilkadir (ö. 666/1267) , *"Muhtâru's-Sıhah"* thk. Halil b. Me'mun Şeyha, Dâru'l-Marife, Beyrut, 1426/2005

Saçaklızade Muhammed b. Ebi Bekr el-Mar'aşi (ö.1150/1737) *Cühdü'l-Mukill*, thk: Salim Kadduri el Hamed, DaruAmmar, 2. Baskı, Amman, 2008.

Sibeveyh, Ebu Bişr Osman b. Kanber (ö. 180/796) , *Kitabü Sibeveyh*, thk: Abdüsselam Harun, Mektebetü'l-Hancı, Kahire, 1408/1988.

Subhi Salih, *Kur'an İlimleri*, Çev. M. Sait Şimşek, Hibaş Yayınları, Konya, ts.

Şaycî, Ömer Halife, *el-Mu'cemü't-Tecvidiyyü li-Eşheri Elfazı İlimit-Tecvidiyyi*, tsh. İsa el-Ma'saravi, I. Baskı Kuveyt, 1431/2010.

Ünlü, Demirhan, *Kur'an-ı Kerim'in Tecvidi*, Türkiye, Diyanet Vakfı Yay. Ankara, 2005.

Zemahşeri, Carullah Mahmud b. Ömer (ö. 538/1144) *Esasü'l-Belağā*, Daru Sadır, Beyrut, 1965.

نظرة في مصطلحات التشديد والتليين والتخفيف عند مكّي بن أبي طالب وعبد الوهاب بن محمد القرطبي من علماء التجويد في عهد التأليف

الملخص

إن لعلم التجويد مصطلحات خاصة به كما ان لكل علم مصطلح، منها المد والإدغام والإخفاء والإظهار والإقلاب والتشديد والتليين والتخفيف. فقد تناول العلماء القدامى في باب التشديد أو المشدّد ما سماه كثير من المتأخرين الذين ألفوا في علم التجويد بالإدغام. فقد تطرق إليه مكّي بن أبي طالب (ت. 1045/437) في باب المشدّدات من أبواب كتابه "الرعاية"، وتبعه في ذلك القرطبي (ت. 1068/461) في كتابه "الموضح في التجويد" بأن تعرّض لذلك الموضوع في باب التشديد وذكر فيه الإدغام والحرف المشدّد الذي أدّى به الإدغام، ثم قسّم التشديد الذي حصل في ذلك الحرف المشدّد إلى أقسام. وهما متفقان على أن التشديد تام وكامل بشرط خلو الإدغام من صفة الغنة سواء كان الإدغام في كلمة واحدة أو كلمتين مختلفتين، وأنه ناقص إذا وُجدت عند الإدغام الحروف التي لها صفة الغنة.

ومما نبّه عليه علماء التجويد في هذا الإطار النطق بحرف الراء المشدّد لما فيه من الصعوبة، وركّزوا على ألا يُنطق به صحيحاً إلا بإخفاء صفة التكرير فيه وما إلى ذلك، واستخدموا في مقابل التشديد مصطلحين، هما التليين والتخفيف. ومما سمّوه في هذا الباب بالتليين والتخفيف الحالة التي لا يُدغم فيها الواو والياء –اللذان هما حرفا المد – فيما يتلوها من الواو والياء المتحركين. ومع ذلك فإن المصطلح الشائع في ذلك هو الإدغام على ما اختاره عامة اللغويين وعلماء التجويد.

الكلمات المفتاحية: التجويد، الإدغام، التشديد، القرطبي، مكّي.

